DEPARTMENT OF SANSKRIT

E-NOTES

II B.A, B.Com, BSC - SANSKRIT - III

SEMESTER - III, PAPER - III

2020-2021, 2021-2022, 2022-2023

अमृतवाणी - III

P. JANAKI DAVI

1. मध्यमव्यायोगः - (महाकवि भासः)

1. मध्यमव्यायोग रूपकस्य कथासारं लिखत।
2. केशवदासस्य पुत्रत्रयः कथं भीमेन संरक्षिताः।

కథాపీఠిక: పాండవులు అరణ్యవాసం చేస్తున్న కాలంలో ఈ కథ జరిగినట్లు కవి వర్ణించారు.

కథాసారం: కేశవదాసు అనే బ్రాహ్మణుడు భార్య, ముగ్గురు కుమారులతో కలిసి తన మేనమామ అయిన యజ్ఞబంధు యొక్క కుమారుని ఉపనయనానికి వెళ్తూ అడవిలో ప్రయాణిస్తున్నాడు. ఆ సమయంలోనే భీముని భార్య రాక్షసి అయిన హిడింబ ఉపవాసం చేసి ఉపవాస పారణకు ఒక మనుష్యుని ఆహారంగా తీసుకు రమ్మని కుమారుణ్ణి ఆజ్ఞాపించింది.

"मृगेन्द्रमृगसङ्घानां मृत्युः पुत्रापविग्रहः"

ఘటోత్కచుడు భయపడుతున్న వారి వెంట పడి వారిని హెచ్చరిస్తూనే వెంబడించాడు. అతని ముందు ఏమీ చేయలేక బ్రాహ్మణుడు కూడా ఇతడు ఎవరో సామాన్యుడు కాదని తెలుసుకున్నాడని విషయం తెలుసుకొమ్మని భార్యతో అన్నాడు. అంతేకాక పెద్దలు (जनश्रुतिः!) అనే మాటని ఈ అడవిలో రాక్షసులు ఉన్నారని చెప్పారు కదా. కనుక ఇతడు రాక్షసుడై ఉంటాడని అన్నాడు. మనం గట్టిగా అరిస్తే ఎవరైనా వస్తారని బ్రాహ్మణుని భార్య అన్నది.

పాండవులు ఈ అడవిలోనే ఉన్నారని విన్నాను. కనుక వారు రక్షించడానికి వస్తారని బ్రాహ్మణుడు అన్నాడు. ఆ బ్రాహ్మణుని పెద్ద కుమారుడు ఆర్యుడు ఇలా అన్నాడు. శౌర్యగుణం తపోబలాన్ని యుద్ధం

చెప్తున్నారు. పాండవులు ఆకలికి వెళ్ళారని విన్నాను అని చెప్తూనే ఆశ్రయ రక్షణ కోసం భీముడు ఒక్కడే ఇక్కడ ఉన్నారని కూడా తెలిసిందని చెప్పారు

यदेनं अभिद्रुता: अपि राक पाण्डवा: ।

కైకయమునకు ఘటోత్కచుడు చెప్పిన మార్గం చెప్పడు:

భీముడు కూడా దగ్గరలో లేడని తెలిసింది అని పెద్ద కుమారుడు చెబితే అందరూ లోన పడిపోతున్నారు. కాని ఎలాగైనా మీరు వరుసలుఅన్నీ ఉపాయం ఉన్నదా అని ఘటోత్కచుడిని అడిగారు. అప్పుడు ఘటోత్కచుడు "నా బ్రాహ్మణుడి ఉపాహారం పెట్టమని ఒక మనిషిని తెమ్మని ఆజ్ఞాపించారు. కనుక నాకు ఒక్కరు చాలు నా కొడుకుల్లో ఒక్కరిని ఇచ్చి భార్య, బిడ్డలు తల్లులు క్షేమంగా వెళ్ళవచ్చు అని అన్నారు

"बालाबाल परित्याय पुत्रमेकं विसर्जय"

(బ్రాహ్మణుడు తానే ఆహారంగా వస్తానని అన్నాడు. కాని పతివ్రత అయిన భార్య నేనే ఆహారంగా వెళ్తాను అని అన్నది. (స్త్రీని అసంతృప్తిపెట్టడం నా మనసుకు ఇష్టం లేదు. [illegible] ఘటోత్కచుడు అడిగాను వచ్చాడు. పెద్ద కొడుకు [illegible] కొడుకు మూడవ కొడుకు కూడా నేను వెళ్తాను [illegible] నేను వెళ్తాను అని తండ్రితో అన్నారు కాని పెద్ద వాడిని పంపడానికి తండ్రి అంగీకరించలేదు. చిన్నవాడిని పంపడానికి తల్లి ఇష్టపడలేదు. రెండవ కుమారుని పంపడానికి తల్లిదండ్రులు ఇద్దరూ ఇష్టపడ్డారు.

తరువాత రెండవ కుమారుడు. దగ్గరలో జాలరాయి

ఉండేది నీరు త్రాగి వస్తానని యక్షుని అంగీకారంతో నీటి కోసం వెళ్ళాడు. అతడు అక్కడ యముడికి కొంత తెలుస్తు-న్నది రెండవ వాడి పేరు యుధిష్ఠిరుడు. ఘటోత్కచుడు యుధిష్ఠిరునికి పేరు పెట్టి గట్టిగా పిలవడం మొదలు పెట్టాడు.

4వ అధ్యాయము! శీఘ్రసాగరత్త

భీముని ఆగమనం: ఆ పేరుతోను మొదట యుధిష్ఠిరుడిన భీముడు వ్యాయామం చేస్తూ అని ఘటోత్కచుని దగ్గ రకు వచ్చారు. ఇదిగో యుధిష్ఠిరునికి వచ్చినాడు. నువ్వు కూడా యుధిష్ఠిరుడివేనా! అని ఘటోత్కచుడు అంటే మరొక యుధిష్ఠిరుడు లేడు.

1. ఎవరికి చంపడానికి సాధ్యం కాని వారిలో నేను యుధి-ష్ఠిరుడిని, (బకుడు, హిడింబాసురుడు, భీముడు, కీచకుడు, దుర్యోధనుడు అనే ఐదుగురు ఇతరుల చేతిలో చావరు. వారిలో ఎవరు ముందుగా బకుని చంపుతారో ఆనాటి మిగిలిన వారిని కూడా చంపుతారని కథ (ప్రసిద్ధం)
2. అంతేగాక నేను (బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్యుల్లో యుధిష్ఠిరుడి)
3. పంచభూతములల్లో పృథ్వి, అప్, వాయువు, తేజస్సు ఆకాశాలలో యుధిష్ఠిరుడి
4. పాండవుల్లో (కుంతీ పుత్రుల్లో) (ధర్మరాజు, భీముడు అర్జునుడు,) యుధిష్ఠిరుడను. కనుక నేను తప్ప రెండవ యుధిష్ఠిరుడు లేడన్నాడు.

मध्यमोऽहमवध्यानामुत्सिक्तानां च मध्यमः।
मध्यमोऽहं क्षितौ भद्रे ! भ्रातॄणामपि मध्यमः॥
मध्यमः पञ्चभूतानां पार्थिवानां च मध्यमः।
भवे च मध्यमो लोके सर्वकार्येषु मध्यमः॥

కేశవదాసుకు భీముని అభిప్రాయం: (బ్రాహ్మణుడు భీమ సేనుణ్ణి శరణు కోరాడు. భీమసేనుడు అతనికి అభయమిచ్చి ఘటోత్కచుని వెంట వస్తానన్నాడు. భీమసేనుడు ఘటోత్కచుని పరిచయం అడిగాడు. ఆ తరువాత శక్తి ఉంటే నన్ను తీసుకు వెళ్ళు అని ఘటోత్కచునితో అన్నాడు. ఆ తరువాత ఘటోత్కచుడు తన తండ్రి శక్తి గురించి వర్ణించాడు. భీమునితో కలిసి తల్లి దగ్గరకు వెళ్ళిన ఘటోత్కచుడు భీముడే తన తండ్రి అని భీమునికి క్షమాపణ కోరాడు. ఘటోత్కచుడు కూడా భీమునికై బ్రాహ్మణ కుమారుణ్ణి క్షేమంగా వదిలిపెట్టారు.

2 भीमघटोत्कचयोः शीलं लिखत।

కవి పరిచయం: నాటక సాహిత్యానికి చరిత్రలోనే సాహిత్యం ప్రత్యేకంగా చదివినట్లు తెలుస్తుంది. కావ్యాలలో నాటకం రమ్యమైనదని పెద్దల అభిప్రాయం. రంగస్థలం మీద అభినయించే కావ్యానికి దృశ్యకావ్యం అంటారు. ఈ దృశ్యకావ్యం పది భేదాలను కలిగి ఉంటుంది. సంస్కృత సాహిత్యంలో అనేక విధాలైన నాటకాలు ఉన్నాయి. వాటిలో "మధ్యమ వ్యాయోగానికి" ఒక విశిష్టమైన స్థానం ఉన్నది.

మధ్యమ వ్యాయోగాన్ని రచించిన భాసుడు సంస్కృత సాహిత్యంలోనే గాక, సాహిత్యానికి కూడా మొదటి

కవి, భావుకుడు, కాళిదాసం, ఆధ్యాత్మ వ్రాసిన వారికి
నాట్యశాస్త్రం వ్రాసిన వారికి, సాహిత్యశాస్త్రం వ్రాసిన భరతుడికి
కంటే ప్రాచీనుడని చరిత్రకారులు ప్రామాణికంగా చెప్తారు
ఈయన క్రీ.శ మొదటి శతాబ్దం కంటే ముందు వాడని
పండితుల అభిప్రాయం

భీష్ముని శీలవర్ణనము: నాయకుని యొక్క శీలమును వర్ణించు
వర్ణనము కవులకు అతని శరీర సౌష్ఠవము, గుణములను
కూడా వర్ణించుట సహజ లక్షణంగా మహాకావ్యాలలో కనిపిస్తుంది.
పాండవులందరికీ సహజమైన లక్షణం శరణు కోరిన వారిని
రక్షించడం. ఆ లక్షణం భీష్మునిలో కూడా కవి వర్ణించారు.

భీష్ముని శరణాగత వాత్సల్యం: తనను నమస్కరిస్తున్న పాండవు
లకి విజయోస్తు అని ఆశీర్వదించిన తరువాత ఆ యుక్తి వారికి
గుర్తు చెప్పిన మాట గుర్తుకు వచ్చి ఆ వారికి వ్యూహంలో తనని
ఓడించే యుక్తి చెప్పారు. కనుక భయంగా ఉన్నవారికి భారతంలో ఉండరు
యుక్తి చెప్పారు. కనుక భయంగా ఉన్నవారికి భారతంలో ఉండరు
లేమి కూడా భయపడింది. కానీ పాండవులకు ఆయన దర్శనం
చేస్తూ ఇది పాండవులకి ఏమిటి ప్రయోగం కనుక
మంచిలు భయం లేకుండా ఉండారు ఆ పాండవుల 'స్వభావాన్ని'
ఇలా వర్ణించారు

युद्धप्रियाश्च शरणागतवत्सलाश्च
दीनेषु पक्षपतिताः कृतसाहसाश्च ।
रावविधपतिययाकृत चेष्टितानां
दण्डं यथार्हमिह धारयितुं समर्थाः ॥

పాండవులు యుద్ధమంటే ఇష్టపడతారు. శరణు కోరిన
వారిని రక్షిస్తారు. శరణు కోరిన వారిపై ప్రేమ కలిగి ఉంటారు
దీనులపై పక్షపాతం చూపిస్తారు. సాహసం వారికి ఇష్టం

ఘటోత్కచుని లాగా ఇతరులను బాధ పెట్టి ధనాలు చేసి వారిని దండించడానికి కూడా వారి సమర్థులు లేని మొండులలో అందరి లక్ష్యం చెప్పడం వలన ఈ లక్షణాలకు భీమునిలో కూడా ఉన్నట్లు స్పష్టమౌతుంది.

తరువాత కేశవదాసు పెద్ద కుమారుడు భీముడు ఒకరిని లాగమని ఉన్నాడని తెలిసింది. మిగిలినవారు ఇద్దరు లేరని అన్నాడు. అప్పుడు బ్రాహ్మణుడు ఆ ఒకడు ఉండగా మొదట్లో అందరూ ఉన్నట్లే అనడం భీముని గొప్పదనానికి సూచిస్తుంది.

यथेवं प्रतिदिता: सर्वे राज पाण्डवा:।

భీముని రూప సాదృశ్యం: ఘటోత్కచుడు తన (యాగానికి వెళ్లిన మధ్యమునికి పిలుస్తున్నప్పుడు తాను మధ్యముడైన భీముడు తనను పిలుస్తున్నట్లు భావించి ఎదురుగా వచ్చారు. అప్పుడు ఘటోత్కచుడు భీముని రూపానికి ఇలా వర్ణించాడు

सिंहाकृति: कनकतालसमानबाहु
मध्येतनुर्गरुडपक्षविलिप्तपक्ष:
विष्णु र्भवेद्विकसिताम्बुजपत्रनेत्रो।
नेत्रे ममाहरति बन्धुरिवाग

సింహం వంటి ఆకారం కలిగి బంగారు తాటి వంటి చేతులు కలవాడు. గరుడుని వంటి భుజాలు కలిగి విష్ణువు వలె విశాలమైన కన్నులు కలిగిన ఇతడు నా బంధువు వలె ఉన్నాడు. తరువాత భీముడు తన పరిచయం ఘటోత్కచునికి చెప్తూ ఇలా అన్నాడు.

భీముని మధ్యమత్వ సార్థకత;

मध्यम: पञ्चभूतानां पार्थिवानां च मध्यम:।
भवे च मध्यमो लोके सर्वकार्येषु मध्यम:॥

నేను పంచపాండవుల్లో యుద్ధరంగంలో పరాక్రమవంతుడను, అర్జునుని కూడా యుద్ధానికి పిలవగలను, మా తాతల్లో యుద్ధంలోన కౌరవులను ఓడించగలను, ఆ మనుషుల ధైర్యసాహసం తోటి యుద్ధశక్తి లేని నిర్జీవులను.

ఇలా భీముని గుణాలను కవి వర్ణించాడు. ఘటోత్కచుని గుణాలను స్వభావమును కూడా కవి చక్కగా వర్ణించాడు.

ఘటోత్కచుని యుద్ధశీల వర్ణనం: కేశవదాసు బ్రాహ్మణులను పట్టుకొని వచ్చి ఉపవాసం ఏమైనా ఉన్నదా? అని అడిగితే ఆ బ్రాహ్మణుడు ఘటోత్కచుడు నాకు అమ్మ ఉపవాసం ఉంది. ఆమెకు ఆహారంగా నీవు కావాలి అన్నాడు

अस्ति मे तत्रभवती जननी। तयाऽहमाज्ञप्त - पुत्र! अस्योपवासविसर्गार्थमस्मिन् वनप्रदेशे कश्चिन्मानुषः परिमृग्यानेतव्य इति। ततो मयाऽऽसादितो भवान् - पत्न्या चरित्रशालिन्या द्विपुत्रो मोक्षमिच्छसि।

ఇలాంటి మాటలు విన్న బ్రాహ్మణుడు కూడా ఘటోత్కచుడు పలికిన పద్ధతి చూసి ఆశ్చర్యం చెందుతాడు ఆ సమయంలో "अतिस्पर्शा हि अस्य वाणी" భీముడు కూడా తన కుమారుడైన ఘటోత్కచుని తెలిసిన తరువాత కుమారుడు అని పొంగిపోయాడు

सदृशो ह्यस्य गर्वः।
रूपं सत्त्वं बलं चैव पितृभिः सदृशं बहु।
प्रजासु वीतकारुण्यं मातृदोषस्य कीदृशम्॥

ఘటోత్కచుని రూప సౌందర్యం: ఆకారం, బలం, పరాక్రమం మొదలు ఇవన్నీ తండ్రికి తగినట్టుగా ఉన్నాయి. ఇవన్నీ చూసి భీముని లక్షణాలు ఘటోత్కచునికి కూడా ఉన్నాయంటాడు. ఘటోత్కచుని ఆకారం, వర్ణించిన తీరు శైలి యుద్ధ పాత్రలలో ఉంటాయి.

सिंहास्यः सिंहदंष्ट्रः मधुनिभनयनः स्निग्धगम्भीरघोषः
वक्षः श्रुः श्यनासो द्विरदपतिहनुर्दीप्त विस्तीर्णकेशः
भूयांसा वज्रमध्यो गजवृषभगतिर्लम्बपीनांसबाहुः
सुव्यक्तं राक्षसीजो विपुलबलयुतो लोकवीरस्य पुत्रः

अजलजधामात्रः पद्मपत्रायताक्षो-
मृगपतिगतिलीलो राक्षसः प्रागदेहः ।।
जयति विगतशङ्कः स्वद्रिवधानां समक्षं
अमृतपरिवेनं यो ! हनुमान्सोऽभ्युपैति।

ఏనుగు దంతాల వంటి కోరలు, సింహపు ముఖం వంటి
ముఖం, ఏనుగు తొండం వంటి చేతులు, నల్లని మేఘం
వంటి రంగు కలిగి ఉన్న ఇలా ప్రకాశిస్తూ [illegible] సం
[illegible]కాలం వంటి శరీరం కలిగి ఉన్నాడని ఇక్కడ వర్ణన ఘటోత్కచుని
రూపాన్ని ప్రత్యక్షంగా చూపిస్తుంది. అక్కడ [illegible]
[illegible] కవి వర్ణిస్తాడు.

"मृत्युः पुनरपि गतः"

ఘటోత్కచుని పితృభక్తి: ఘటోత్కచునికి తన తండ్రి అయిన
[illegible] బలమైన [illegible] తెలిస్తాడు
[illegible] తండ్రి అయిన చాలా గౌరవం భయం కలిగి ఉన్నాడు.
[illegible] ఘటోత్కచునితో యుద్ధానికి సిద్ధపడినప్పుడు
[illegible] చాలా [illegible] సమానమైన యోధుడు అన్నాడు.
"[illegible] యోధుడు" అనే మాట [illegible] తండ్రి అయిన
[illegible] తండ్రి [illegible] ఉన్న
[illegible] చూపిస్తుంది.

ఈ విధంగా [illegible] ఘటోత్కచుని మాటల స్వభావాన్ని
[illegible] కవి ఉద్వేగంగా సందర్భంగా [illegible]
[illegible] వర్ణించారు.

सन्दर्भवाक्यानि (సందర్భవాక్యాలు)

1. द्विजातयः पूज्यतमाः - पृथिव्याम्

కవి పరిచయం: ఈ వాక్యం భాస మహాకవి రచించిన "మధ్యమవ్యాయోగం" అనే పాఠ్యభాగం నుండి గ్రహించబడినది

గ్రంథ: - మధ్యమవ్యాయోగః

సందర్భం: కేశవదాసును తల్లికి ఆహారంగా తీసుకువెళ్ళాలని భావించిన ఘటోత్కచుడు అది తగినది కాకపోయినా తల్లి ఆజ్ఞ కనుక తప్పక చేయాలని బాధపడుతూ "తనలో ఈ మాటను అనుకున్నాడు (లేదా) ఘటోత్కచుడు తన మనస్సులో ఈ విధంగా భావిస్తున్న సందర్భంలోనిది ఈ వాక్యం

అర్థాలు: పృథివ్యాం = భూలోకంలో, द्विजातयः: (బ్రాహ్మణులు) पूज्यतमाः: = పూజింపదగినవారు

భావం: భూలోకంలో బ్రాహ్మణులు పూజింపదగినవారు అని భావం

2. वनं निवासाश्रयितं मनस्विनाम्।

కవి పరిచయం: ఈ వాక్యం భాస మహాకవి రచించిన మధ్యమవ్యాయోగం అనే పాఠ్యభాగం నుండి గ్రహించబడినది

గ్రంథ: - మధ్యమవ్యాయోగః

సందర్భం: ఘటోత్కచుని నుంచి తనను రక్షించుకోవాలని గట్టిగా అరిచి పిలిచినా పలుకలేదని తల్లి అన్నప్పుడు కేశవదాసు పెద్ద కుమారుడు తల్లితో ఈ వాక్యం పలికాడు. (లేదా) కేశవదాసు పెద్ద కుమారుడు తన తల్లితో ఈ విధంగా పలికెను.

అర్థాలు: मानविनाम् : దూరం గడిచిన వారికి (దూరం వెళ్ళినవారికి) वनम् : అడవి. विश्रामस्थानानाम् : విశ్రాంతి స్థానాలు కలిగించుంది.

భావం: పాండవులు పరిపాలించే ఆశ్రమ ప్రాంతాలు అడవి - లోని బాటసారి ఇష్టపడేదిగా ఉన్న భావం

3. दण्डं यथार्थमिह धारयितुं प्रयाताः।

కవి పరిచయం: ఈ వాక్యం భాస మహాకవి రచించిన మధ్యమవ్యాయోగం అనే నాటకభాగం నుండి గ్రహించబడింది

పాఠ్యం:- మధ్యమవ్యాయోగః

సందర్భం: ఘటోత్కచుడు కేశవుడికి ఉండేది ఇష్టమైన వినాశ స్థానం అని వృద్ధ బ్రాహ్మణుడు చెప్పిన మాటను విని పాండవులు ఈ (ఆశ్రమంలో) నివసించారని గుర్తు తెచ్చుకుంటూ కోపంతో ఈ వాక్యం పలికెను. (లేదా) కేశవదాసు అను వృద్ధబ్రాహ్మణుడికి ఈ వాక్యం పలికెను.

అర్థాలు: इह = ఇక్కడ (తపోవనంలో వారి వారు -ండి), यथार्थम् = తగినట్టుగా, दण्डम् - శక్తిను धारयितुं ధరించడానికి प्रयाताः :- సోదరులు

భావం: పాండవులు అంటే (నీ) సాధువైన పాండవులు తపోవనంలో వారి శస్త్రాలను తగిన విధంగా ధరించడానికి సోదరులు

4. आश्रमपरिपालनार्थमिह स्थापितः किल मध्यमः।

కవి పరిచయం: ఈ వాక్యం భాస మహాకవి రచించిన మధ్యమవ్యాయోగం అనే పాఠ్యభాగం నుండి గ్రహించబడింది

పాఠ్యం:- మధ్యమవ్యాయోగః

సందర్భం: పాండవులు సమేతంగా విశ్వామిత్రునకు చెప్పిన లోపలి మాట విని కౌశల్యాను రక్షకొరకు పాండవులందరూ ధౌమ్యుడు చెప్పె యజ్ఞానికి వెళ్ళాలి శ్రీరాముడు లక్ష్మణుడు ఇద్దరం ఉన్నాంటి ఈ వాక్యం అంటుంటి ఉన్నారు. (లేదా) కౌశల్యా రక్షకులమును కౌశల్యతో ఈ విధంగా పలికెను.

అర్థాలు: ఇదే = ఈ లోకంలో आश्रम परिपालनार्थं = ఆశ్రమము రక్షించడానికి महेश: = శ్రీరాముడు లక్ష్మణుడు उपस्थित: = ఉంచుతున్నారు

భావం: ఈ లోకంలో ఆశ్రమ రక్షణ కొరకు శ్రీరాముడు లక్ష్మణుడు ఉన్నారని భావం.

5 पतिपात्र धार्मिणी पतिव्रततेनाय।

కవి పరిచయం: ఈ వాక్యం భాస మహాకవి రచించిన యజ్ఞఫలనాటకం లోని చతుర్థభాగం నుండి గ్రహించబడింది

గ్రంథ: - యజ్ఞఫలనాటకః

సందర్భం: లోకంలో ధర్మపత్నియైన కౌశల్యాంతో మాటలాడు వారిలో ఇద్దరు మా పిల్లలకి ఆకారంగా ఉన్న పరిపాలించు ఉన్నట్టుగా ఆయన వెళ్ళాలని భార్య తన భర్తతో ఈ వాక్యం పలికింది.

అర్థాలు: पतिव्रततेति नाय = పతివ్రత అంటే, पतिपात्रधर्मिणी = భర్త ఇచ్చేది ఆశ్రయ విధానమైన ధర్మ స్వరూపం కలిగినది

భావం: భర్తను రక్షించడమే పతివ్రత ధర్మం అని భావం.

6. ज्येष्ठ: श्रेष्ठ: कृत लोके पितॄणां च सुसंप्रिय:

సందర్భం: మొండివాడు సమీపంలోని కిరాకిస్తూ మురిని చెప్పిన దారికి మారు చేసి కేశవుడు రక్షకొరకు మొండివాడుగా ఫలితముగా చేసి యుద్ధానికి వెళ్లారు భగవంతుడు ఉపదేశించి ఇదే ఉపాయంలో ఈ వాక్యం అందులో ఉన్నది. (లేదా) కేశవుడు ఉపాయంగ ఈ విధంగా పలికెను. రక్షకులు కేశవునితో ఈ విధంగా పలికెను.

అర్థాలు: इदं = ఈ దేహంలో आत्मस्य परिपालनार्थं = రక్షణ కొరకు సంరక్షణకై महायस : = భగవంతుడు ఉపాధి इयापितः : = ఉంచబడ్డాడు

భావం: ఈ దేహంలో ఆత్మ రక్షణ కొరకు భగవంతుడు ఉపాధి ఉన్నాడని భావం.

5 पतिपात्र धर्मिणी पतिव्रतेति नाम।

కవి పరిచయం: ఈ వాక్యం భాస మహాకవి రచించిన యజ్ఞఫలనాటకం అనే మొదటిభాగం నుండి గ్రహించబడినది

ग्रन्थ: - यज्ञफलनाटकः

సందర్భం: దేవతల సంరక్షణకు కేశవునితో యుద్ధం పరిగెత్తుచుండి వారికి సహాయం చేయుటకు ఉపకారంగా వస్తే పరిరక్షించుట భార్య తన భర్తతో అనుకూలంగా ఉండి వెళ్ళాలని భార్య తన భర్తతో ఈ వాక్యం పలికింది.

అర్థాలు: पतिव्रतेति नाम = పతివ్రత అంటే, पतिपात्रधर्मिणी = భర్త తోటిది అనే విధాలైన ధర్మ స్వరూపం కలిగినది పతివ్రతా ధర్మం అని భావం.

భావం: భర్తను రక్షించుటయే పతివ్రతా ధర్మం.

6. ज्येष्ठः श्रेष्ठः कुले लोके पितॄणां च सुसंप्रियः

కవిపరిచయం: ఈ వాక్యం భాస మహాకవి రచించిన "మధ్యమవ్యాయోగం" అనే పాఠ్యభాగం నుండి గ్రహించబడినది

గ్రంథ:- మధ్యమవ్యాయోగః

సందర్భం: కేశవదాసు పెద్దకుమారుడు ఘటోత్కచునితో చెప్పి, తాను పెద్దవాడినవ్వటం వలన రెండవ కుమారుడు అతనికి వెళ్ళాలి ఈ విధంగా పలికెను (లేదా) కేశవదాసు రెండవ కుమారుడు పెద్దకుమారుని (ఉద్దేశించి) ఈ వాక్యం పలికెను.

అర్థాలు: జ్యేష్ఠః = పెద్దవాడు, ఏతేషాం = పెద్ద కుమారుడు
శ్రేష్ఠ = అందరి కంటె ఉత్తముడైనవాడు, నాకు తండ్రి
పితృణాం = తల్లిదండ్రులు, ఇష్టప్రియ = చాలా ఇష్టమైనవాడు

భావం: పెద్ద కుమారుడు శ్రేష్ఠుడు, తల్లిదండ్రులకు ఇష్టమైన వాడు కనుక నువ్వు వెళ్ళవద్దు, నేను వెళ్తాను అని భావం

7. माता किल मनुष्याणां दैवतानां च दैवतम्।

కవి పరిచయం: ఈ వాక్యం భాస మహాకవి రచించిన మధ్యమవ్యాయోగం అనే పాఠ్యభాగం నుండి గ్రహించబడిన

గ్రంథ: - మధ్యమవ్యాయోగః

సందర్భం: భీమసేనుడు కేశవదాసు కుమారునికి బదులు వచ్చినప్పుడు ఘటోత్కచుడు భీముడితో ఇలా చెప్పుచున్నాడు నేను తల్లి ఆజ్ఞ పాటించడానికి వీరిని పట్టుకు ఉన్నాను. నా తండ్రి చెప్పినా వీరిని వదలను అన్నాడు. అప్పుడు భీముడు తన మనసులో ఈ వాక్యం అనుకున్నాడు. (లేదా) భీముడు తనలో తాను ఈ విధంగా అనుకొనెను.

అర్థాలు: मनुष्याणां = మనుష్యులకు, देवतानां = దేవతలకు కూడా, माता = తల్లి, दैवतं किल = దేవత అయ్యుంది

భావం: ఎవరికైనా తల్లి దైవం కనుక ఆమె ప్రత్యక్ష దైవం చూడాలని భావం. (లేదా) మనుష్యులకైనా, దేవతలకైనా తల్లి దైవంతో సమానమని భావం:

8. जाया रक्षणीया, न उपेक्षणीया।

కవి పరిచయం: ఈ వాక్యం భాస మహాకవి రచించిన మధ్యమవ్యాయోగం అనే నాటకభాగం నుండి గ్రహించబడినది గ్రంథం:- మధ్యమవ్యాయోగః

సందర్భం: ఘటోత్కచునితో హిడింబ దగ్గరకు వెళ్ళిన భీముడు అతను గుర్తించి ఘటోత్కచుడు ఎందుకిలా చేశాడు? అని అడిగే ఆమె రహస్యంగా భీమునికి ఏదో చెప్పింది. అప్పుడు హిడింబను గూర్చి భీముడు మనస్సులో ఈ వాక్యం అన్నాడు. (లేదా) భీముడు భార్య గురించి ఈ విధంగా అనుకొన్నాడు.

అర్థాలు: जाया = భార్యని रक्षणी = రక్షించి, उपेक्षणीया = నిర్లక్ష్యంగా = न रक्षणी = రక్షించకుండా లేదు

భావం: భార్యకు రక్షణే కాని నిర్లక్ష్యం లేదని భావం.

"लघुसमाधानप्रश्नाः"

1. मध्यमव्यायोगस्य कर्ता कः?

स. मध्यमव्यायोग। कर्ता भासः।
మధ్యమ వ్యాయోగం రచయిత "భాసుడు"

2. भासमहाकविना कति रूपकाणि विरचितानि?

स. भासमहाकविना त्रयोदशरूपकाणि विरचितानि।
భాసమహాకవిచే 13 నాటకాలు రచించబడ్డాయి.

3. मध्यमव्यायोगे मध्यमौ कौ?

स. मध्यमव्यायोगे केशवदासस्य द्वितीयः पुत्रः भीमः च मध्यमौ।
మధ్యమవ్యాయోగంలో కేశవదాసు రెండవ కుమారుడు మధ్యముడంటే ఇద్దరు కలరు.

5. माता कीदृशी?

स. माता समाप्त उपवासदीक्षा, आहारार्थिनी च।
తల్లి ఉపవాసం విరమించినది. ఆహారం కోరుకున్నది

(अथवा)

माता हिडिम्बा पाण्डवेन महात्मना सनाथा।
హిడింబకు పాండవ్తల స తల్లి హిడింబ పాండవుల్లో ఒకడైన భీముని భార్య.

6. ज्येष्ठभ्राता पितृसमः - इति कैः प्रोक्तम्?

ज्येष्ठभ्राता पितृसमः इति वृद्धवादिभिः कथितम्।
అన్న తండ్రి వంటి వాడని వృద్ధులైన పెద్దలు చెప్పుచున్నారు.

सङ्कल्पबलम्

आचार्य जि. एस्. आर्. कृष्णमूर्ति

1. सङ्कल्पबलम् रूपकस्य कथासार लिखत।
2. गान्धिमहात्मनः सङ्कल्पबलम् विवेचयत।

కవి పరిచయం:

"సంకల్పబలం" అనే నాట్యరూపం సంస్కృత నాటకం ఆచార్య జి.ఎస్.ఆర్ కృష్ణమూర్తి గారిచే రచించబడిన సంకల్పబలం అనే రూపకం నుండి గ్రహించబడినది. కృష్ణమూర్తి 1958 లో ఆంధ్రప్రదేశ్‌లోని పశ్చిమ గోదావరి జిల్లాలో ఇరగవరం గ్రామంలో జన్మించారు. గురువుల వద్దలో సంస్కృత సాహిత్యం, వ్యాకరణ శాస్త్రాలు అభ్యసించి ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం నుండి ఎం.ఏ పట్టాలు పొందారు. రాష్ట్రీయ సంస్కృత సంస్థానం నుండి డాక్టరేట్ పట్టం పొందారు. చిన్నతనం నుండి కావ్యరచనలో ఆసక్తి ఉన్న ఆయన సుమారు ఇరవై రూపకాలు కన్నడ నాటకాలు సంస్కృతంలోకి అనువదించారు. సంగ్రహ సువర్ణస్వప్నోదయం. శ్రీ యక్షప్రశ్నలు, నాయిక మహాకావ్యం. సంకల్పబలం మొ॥ కావ్యాలను కూడా రచించారు.

ప్రయాగ హిందీ సాహిత్యసమ్మేళనం వారిచే మహామహోపాధ్యాయ బిరుదుతో సత్కరించింది. ప్రస్తుతం వీరు తిరుపతిలోని రాష్ట్రీయ సంస్కృత విశ్వవిద్యాలయంలో ప్రాచార్యులుగా ఉన్నారు.

ఉపోద్ఘాతం : మహాత్మాగాంధీ జన్మదిన సందర్భంగా ఈ లఘురూపకం రచించబడినది 2020-2021 సం॥లో ప్రదర్శించబడిన మొదటి బడినది. మహాత్మాగాంధీ ప్రత్యక్షంగా నుంచి దక్షిణాఫ్రికాలో జరిగిన ఒక ఘటన ఆధారంగా ఈ రూపకం రచింపబడినది.

కథాసారం:

జీవితంలో ఎప్పుడూ ఏ అవసరం కొరకు కూడా మద్యాన్ని గాని, మాంసాన్ని గానీ ఉపయోగించకూడదని ఊపిరి ఉన్నంతకాలం దాని వ్రతంగా పాటించాలని మహాత్మాగాంధీ సంకల్పం చేసుకున్నారు. తన సంకల్పాన్ని సిద్ధాంతంగా కూడా ఆయన ప్రచారం చేశారు

మహాత్మగాంధీ, దక్షిణాఫ్రికాలో డర్బన్ నగరంలో ఉన్నప్పుడు ఆయన భార్య కస్తూరిబాయికి తీవ్రమైన అనారోగ్యం కలిగింది. గాంధీ ఆమెను చేయి పట్టి నడిపించుకుంటూ నెమ్మదిగా వైద్యశాలకు తీసుకుని వెళ్ళారు. నా భార్య అనారోగ్యం పాలైంది. ఆమెకు చికిత్స చేయమని వైద్యున్ని అడిగాడు. దక్షిణాఫ్రికాకు వచ్చిన దగ్గర నుంచి మూడుసార్లు అనారోగ్యం పాలైందని మూడు సార్లు కూడా ఇంటిలో దొరికే వస్తువులతోను చికిత్స చేస్తే కోలుకుందని గాంధీ వైద్యుడికి చెప్పారు.

మణిలాల్ వైద్యుల సంభాషణ:

మొదటిసారి సత్యాగ్రహం చేస్తున్నప్పుడు ఆమెకు అనారోగ్యం కలిగితే నా కుమారుడు మణిలాల్ ఆమె దగ్గర ఉండి సేవ చేశాడు. ఇంట్లో ఉండే అల్లం, మిరియాలు మొదలైన ఘాటు వస్తువులతో రోగం నుంచి విముక్తురాలు అయ్యింది. ఆధునిక వైద్యాన్ని అనుసరించి మందు బిళ్ళలు వేసుకోలేదా? అని వైద్యుడు ప్రశ్నించాడు. వాటిలో మత్తు కలిగించే పదార్థం ఉంటుందని ఆమెకు తెలుసు కనుక వాడలేదని గాంధీ చెప్పారు. అంతేగాక ఆమె మద్యమాంసాలు ఎప్పుడు సేవించలేదని కుమారుడు చెప్పాడు.

ఔషధంగా కూడా మద్యం తీసుకోరా? అని వైద్యుడు ప్రశ్నించాడు. మద్యమే కాదు 'టీ' తాగడం కూడా మత్తు కలిగిస్తుంది కనుక ప్రాణం పోయినా ఆమె టీ తాగదని మణిలాల్ చెప్పారు. ఇంతలో రెండవకుమారుడైన రామదాసు వచ్చి హోంబాధ్యోపవాస్య (Medicine) పాత్రలో పోసి తల్లికి ఇచ్చారు. వైద్యుడు కస్తూరిబాయిని పరీక్షించి శరీరంలో రక్తమాంసంలో అసలు లేవని మద్య మాంసాలు వాటితో తప్ప ఆమె కోలుకోదని చెప్పారు. దానికి నేను అంగీకరించను. కానీ కస్తూరిబా ఇష్టపడితే తనకు అభ్యంతరం లేదన్నారు (గాంధీ). ఆ తరువాత గాంధీ దక్షిణాఫ్రికా దేశ స్వాతంత్ర్య ఉద్యమంలో పాల్గొనడానికి జోహన్స్ బర్గ్ నగరం వెళ్ళారు. గాంధీ వెళ్ళిన తరువాత కస్తూరిబాయికి వైద్యం చేస్తున్న వైద్యుడు మళ్ళీ కస్తూరిబాయికి రక్త ప్రవాహం ఆగడానికి బీఫ్ తాగించమన్నది

ఇంతలో దక్షిణాఫ్రికా నుండి వచ్చిన గాంధీ తాగించవద్దన్నారు. వైద్యంలో రోగి అనుమతి గాని, రోగి బంధువుల అనుమతి గాని అవసరం లేదని వైద్యుడు అంటే, కస్తూరిబాయి ప్రాణం పోయినా సమ్మతించదని మద్యం తాగించవద్దని కోరాడు. కస్తూరిబాయికి సమ్మతమైతే తాగించమన్నాడు. తమ తల్లి అందుకు అంగీకరించవద్దని గాంధీ కుమారులు డాక్టర్‌కి చెప్పి ఆమెను ఆసుపత్రి నుండి ఇంటికి తీసుకువెళ్ళారు.

పాలు, వేడి నీటితోనే చికిత్స చేసి కస్తూరిబాయికి తిరిగి పూర్తి ఆరోగ్యాన్ని గాంధీ స్వయంగా చేకూర్చారు.

सज्ञात्। तदेव बलम्। सङ्कल्पबलम्। तदेव बलं सर्वोत्तम आदर्शभूतमित्याहं भावयामि।

ఇదే సంకల్పబలం.

गान्धिमहाशयस्य आदर्शगुणान् पाठ्यभागानुसारं विशदयत

కవి పరిచయం:

"సంకల్పబలం" అనే పాఠ్యభాగం సంస్కృత మహాకవి ఆచార్య గుళ్ళపల్లి శ్రీరామకృష్ణమూర్తి రచించిన సంకల్పబలం అనే రూపకం నుండి గ్రహించబడినది. శ్రీ రామకృష్ణమూర్తి 1958 సం|| ఆంధ్రదేశంలోని పశ్చిమ గోదావరి జిల్లాలో ఇరగవరం గ్రామంలో జన్మించారు. గురుకుల పద్ధతిలో సంస్కృత సాహిత్యాన్ని వ్యాకరణ శాస్త్రాన్ని అభ్యసించి ఆధునిక రీతిలో ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం నుండి ఎం.ఎ పరీక్షలో ఉత్తీర్ణులు అయ్యారు. రాష్ట్రీయ సంస్కృత సంస్థానం నుండి డాక్టరేట్ పట్టం పొందారు. చిన్నతనం నుండి కావ్యరచనలో ఆసక్తి ఉన్న ఈయన గురజాడ అప్పారావు రచించిన కన్యాశుల్కనాటకాన్ని సంస్కృతంలోకి అనువదించారు. నవరూపకం, సువర్ణాశ్వచరితం, లోయుక్తే పునరాయాతో, వానకి మహాకావ్యం, సంకల్పబలం మొ|| కావ్యాలను కూడా రచించారు. ప్రయాగ · హిందీ సాహిత్య సమ్మేళనం వారిని మహామహోపాధ్యాయ బిరుదుతో సత్కరించింది. ప్రస్తుతం వీరు తిరుపతిలోని రాష్ట్రీయ సంస్కృత విశ్వవిద్యాలయంలో ఆచార్యులుగా ఉన్నారు.

ఉపోద్ఘాతం:- మహాత్మగాంధీ జన్మదిన సందర్భంగా ఈ లఘురూపకం రచించబడింది. 2020-2021 సం||లో ప్రదర్శించబడి, ముద్రించబడినది. మహాత్మగాంధీ ఆత్మకథ నుంచి దక్షిణాఫ్రికాలో జరిగిన ఒక ఘటన ఆధారంగా ఈ రూపకం రచించబడినది.

ఆదర్శ గుణాలు:

గాంధీజీ సిద్ధాంతంలో ఎప్పుడూ మనిషి ధర్మం తప్పకూడదు. నీతిని తప్పకూడదు. అనేవి ముఖ్యమైనవి.

"धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा" అనే వేద వాక్యాన్ని గాంధీజీ విశ్వసించేవారు. ప్రపంచం నిలిచి ఉండడానికి కారణమే ధర్మమని ఆ వాక్యానికి అర్థం. నీతిగా జీవితం గడపడం ధర్మానికి ప్రాణాధారమైన సూత్రం. నీతి కలిగినవాడే సత్యమార్గ అయిన పరమేశ్వరుడికి భక్తుడు కాగలడు. అతడే సత్యసన్నిధానుడు. సత్యాన్ని సాధించడం కొరకు నా ప్రాణాన్ని అయినా ఆహుతి చేయడానికి నేను వెనకాడను. ఇది నా శ్రద్ధ అని గాంధీ సత్యం, ధర్మం నీతి అనే వాటిని ఆదర్శంగా స్వీకరించారు.

సత్యాగ్రహ మార్గంలో ఈ మూడింటి ప్రయోగమే మూలంగా స్వీకరించారు. ఈ ధర్మాన్ని గాంధీ భార్య కస్తూరిబాయి కూడా పాటించింది. ముఖ్యంగా ప్రాణాలు నిలుపుకోడానికైన మద్యం, మాంసం స్వీకరించకూడదు, మత్తు పదార్థాలే కాక అవి కలిసి ఉన్న మందులను కూడా వాడకూడదని గాంధీజీ గట్టిగా నమ్మారు

సంకల్పబలం అనే పార్శ్వభాగంలా మద్యమాంసాన్ని స్వీకరించకపోవడమే జీవిత ఆదర్శంగా గ్రహించిన వ్రతం వర్ణించబడింది. జీవితంలో ఎప్పుడూ ఏ అవసరం కొరకు కూడా మద్యాన్ని గాని, మాంసాన్ని గాని ఉపయోగించకూడదు బ్రతికి ఉన్నంతకాలం దీనిని వ్రతంగా పాటించాలని మహాత్మాగాంధీ సంకల్పం చేసుకున్నారు.

మహాత్మాగాంధీ దక్షిణాఫ్రికాలో డర్బన్ నగరంలో ఉన్నప్పుడు ఆయన భార్య కస్తూరిబాయికి తీవ్రమైన అనారోగ్యం కలిగింది. గాంధీ ఆమెను చేయి పట్టి నడిపించుకుంటూ నెమ్మదిగా వైద్యశాలకు తీసుకుని వచ్చారు. నా భార్య అనారోగ్యం పాలైంది. ఆమెకు చికిత్స చేయమని వైద్యుణ్ణి అడిగాడు. దక్షిణాఫ్రికాకు వచ్చిన దగ్గర నుంచి మూడు సార్లు అనారోగ్యం పాలైందని మూడు సార్లు కూడా ఇంటిలో దొరికే వస్తువులతోనే చికిత్స చేస్తే కోలుకున్నదని గాంధీ వైద్యుడికి చెప్పాడు.

गान्धी - भिषग्वर। इयम् अत्रागमनान्तर त्रिवारमस्वस्था जाता, त्रिवारमपि सा गृहौषधैरेव स्वस्था अभवत्।

మొదటి సారి సత్యాగ్రహం చేస్తున్నప్పుడు ఈమెకు అనారోగ్యం కలిగితే నా కుమారుడు మణిలాల్ ఆమె దగ్గర ఉండి సేవ చేశాడు. ఇంట్లో ఉండే అల్లం, మరియు మొ॥న ఘాటు వస్తువులతో రోగం నుంచి విముక్తురాలు అయ్యిందా? ఆధునిక వైద్యాన్ని అనుసరించి మందు బిళ్ళలు వేసుకోలేదా?

ఔషధంగా కూడా మద్యం తీసుకోరా? అని వైద్యులు ప్రశ్నించారు. మద్యపానం కాదు టీ' తాగడం కూడా మత్తు కలిగిస్తుంది కనుక ప్రాణం పోయినా ఆమె టీ తాగదని మణిలాల్ చెప్పాడు. ఇంతలో రెండవ కుమారుడైన రామదాసు వచ్చి శాంబాద్యాసవాన్ని ప్రోత్సలో వ్రాసి తల్లికి ఇచ్చాడు. అలా పలికి గాంధీ దక్షిణాఫ్రికా దేశ స్వాతంత్ర్య ఉద్యమంలో పాల్గొనడానికి జోహాన్స్ బర్గ్ నగరం వెళ్ళారు.

గాంధీ వెళ్ళిన తరువాత కస్తూరిబాయికి వైద్యం చేస్తున్న వైద్యుడు, భార్య కస్తూరిబాయికి రక్తప్రవాహం ఆగడానికి బీర్ (Beer) తాగించమన్నారు.

"सद्यः बीर् नामकं मद्यं सेवनीयमनया"

ఇంతలో గాంధీ వచ్చి మద్యం తాగించవద్దన్నారు. వైద్యంలో రోగి అనుమతి గాని, రోగి బంధువుల అనుమతి గాని అవసరం లేదని వైద్యుడు అంటే, కస్తూరిబాయి ప్రాణం పోయినా సమ్మతమే గాని మద్యం తాగించవద్దని కోరాడు. కస్తూరిబాయికి సమ్మతమైతే తాగించమన్నారు. తమ తల్లి ఆమెకు అందుకు అంగీకరించవద్దని గాంధీ కుమారులు డాక్టరుకి చెప్పి, ఆమెను ఆసుపత్రి నుండి ఇంటికి తీసుకువెళ్ళారు.

పాలు, పొడిని టొమాటో చికిత్స చేసి కస్తూరిబాయికి తిరిగి పూర్తి ఆరోగ్యాన్ని గాంధీ స్వయంగా చేకూర్చారు.

'संज्ञात। तदेव बलम्। सङ्कल्पबलम्। तदेव बलं सर्वोत्तमम् आदर्शभूतमित्यहं भावयामि। ఇది సంకల్పబలం.

3. उपनिषत् - दकार कथा

निबन्धप्रश्नः

(1) प्रजापतिः देव - मनुष्य - असुरान् किमुपादिशत्? तस्य प्राधान्यं किम्? विवृणुत!

(స) సృష్టి అంతా బ్రహ్మదేవుని సంతానమైన సృష్టిని కొనసాగించడానికి బ్రహ్మ ప్రజాపతులని తన ప్రతినిధులను నియమించాడు. ప్రస్తుతం సృష్టిలో ఉన్న ప్రాణులన్నీ కశ్యప ప్రజాపతికి అనేక మంది భార్యల వలన కలిగిన సంతానమని పురాణాల్లో వర్ణించబడినది. ప్రజా సంతానం వారిని రక్షించేవాడు ప్రజాపతి అని ప్రజాపతి శబ్దార్థం. ప్రజాపతి సంతానం ప్రాజాపత్యులు. ప్రజాపతికి దేవతలు, రాక్షసులు, మనుష్యులతో మూడు విధాలైన పుత్రులు ఉన్నారు. వారు చాలా కాలం తమలో తాము కలహించుకుని వివేకాన్ని పూర్తిగా పోగొట్టుకున్నారు. అప్పుడు ఒక్కొక్కరుగా ప్రజాపతి దగ్గరకు వెళ్ళి తమకు మంచి మార్గాన్ని ఉపదేశించాలని కోరారు.

1. మొదటి దకారార్థం:

మొదట తన శిష్యులైన దేవతలకు "ద" అనే అక్షరాన్ని ఉపదేశించి దాని అర్థం తెలుసుకొమన్నాడు. వారు కూడా తెలుసుకున్నామని చెప్పి ఆ దకారాన్ని "దామ్యత" అనే క్రియాపదరూపమైన ఉపదేశంగా అర్థం చేసుకున్నారు. దమం అంటే ఇంద్రియ నిగ్రహం. ఎంత వారికైనా ఇంద్రియాల వలన కలిగే కోరికలు లొంగదీయకపోతే అవి వారి జ్ఞానాన్ని నశింపజేస్తాయి. కనుక వాటిని అదుపులో ఉంచుకోవాలని ప్రజాపతి ఉపదేశంగా దేవతలు భావించారు. నోరు, కాళ్ళు, చేతులు, జననేంద్రియాలు అనేవి కర్మేంద్రియాలు. చర్మము, ముక్కు, కన్ను, చెవి, నాలుక అనేవి జ్ఞానేంద్రియాలు. శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధాలు వీటి గుణాలు. ఇవి మనుష

మనసు స్థిరంగా ఉండి పవిత్రమౌతుంది. గనుక పదకొండు ఇంద్రియాలను అదుపు చేయడమే దమం. మనసును అదుపు చేయడాన్ని శమం అంటారు. ఇలా ఇంద్రియ నిగ్రహాన్ని పాటించిన దేవతలు జ్ఞాన సంపన్నులై శాంతిని పొందారు. ఇది మొదటి దకారం.

2. రెండవ దకారార్థం:

తరువాత ప్రజాపతి శిష్యులైన మనుష్యులు ప్రజాపతిని ముఖ్యంగా ఆచరించవలసిన కర్తవ్యాన్ని బోధించమన్నారు. ప్రజాపతి వారికి కూడా 'ద' అని చెప్పి అర్థం చేసుకొమ్మన్నారు. మనుష్యులు భోగాల మీద, ధనం మీద ఆశ ఎక్కువ గనుక తన దగ్గర ఉన్న ధనాన్ని ఇతరులకు కూడా ఇచ్చి వారిని ఆదుకోవాలని మనుష్యులు అర్థం చేసుకున్నారు. కనుక రెండవ దకారానికి దత్త అనే అర్థాన్ని మనుష్యులు గ్రహించారు. ఈ పదానికి ఇవ్వండి అని అర్థం.

క్త - దత్. దానే అనే ధాతువు మీద విధిని సూచించే లోట్ లకారంలో మధ్యమ పురుష బహువచనం దత్త (దేహి. దత్తాత్, దత్తం - దత్త) ఇలా మనుష్యులు తమకు ఉన్నదాని సహాయం చేసి తృప్తిని, శాంతిని పొందారు ఇది రెండవ దకారం.

దేవతలు సత్త్వగుణం ప్రధానంగా కలవారు కనుక వారికి జ్ఞానాన్ని పొందడానికి అనుకూలంగా మొదటి దకారం దమమని అర్థమైనది. మనుష్యులకు రజోగుణం ఎక్కువ గనుక వారికి దానమని అర్థమైనది.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ([illegible])

1. [illegible]

(అ) [illegible]

[illegible]

భావం: ప్రతి ఒక్కరికి విధిగా ద అనే అక్షరాన్ని మాత్రమే ప్రజాపతి ఉపదేశించారు. ఆ దకారాన్ని దేవతలు ఒక విధంగా దామ్యతా అని మనుష్యులు దత్త అని, రాక్షసులు దయధ్వం అని అర్థం చేసుకున్నారని భావం.

(2) दमं दानं दयामिति ।

(అ) కృతి పరిచయం: ఈ వాక్యం "उपनिषदादेश" అనే పాఠ్యభాగం నుండి గ్రహించబడినది. बृहदारण्यक ఉపనిషత్తులో ఐదవ అరణ్యకాండంలోని 1వ అధ్యాయంలోని 3వ బ్రాహ్మణంలో 2వ కథగా దకార త్రయ కథ ఉన్నది. ఆ కథలోనిది ఈ వాక్యం.

సందర్భము: దమంతో తాము కలిగించుకొని శాంతి కొరకు తన వద్దకు శిష్యులుగా వచ్చిన దేవ, మనుష్య, రాక్షసులతో ప్రజాపతి ఈ విధంగా పలికెను.

భావం: దమం, దానం, దయా కలిగి ఉండండి అని భావం.

लघुसमाधानप्रश्नाः

(1) प्रजापतेः कति पुत्राः सन्ति ?

स. ప్రజాపతికి ముగ్గురు కుమారులు కలరు.

(2) प्रजापति देवान् उद्दिश्य किं उपदिदेश ?

स. ప్రజాపతి దేవతలను ఉద్దేశించి దమాన్ని కలిగి ఉండండి అని ఉపదేశించాడు.

शिष्यानुशासनम्

निबन्धप्रश्नाः

1. शिक्षावल्ल्याः एकादशानुवाकस्य प्रयोजनं लिखत।
(శిక్షావల్లి యొక్క పదకొండవ అనువాకం యొక్క ప్రయోజనాలు వ్రాయుము.)

2. गुरुः शिष्यान् किम् अनुशास्ति?
(గురువు శిష్యులకు ఏమని అనుశాసించును?)

3. शिष्यानुशासनम् इति पाठ्यांशस्य उपादेयताम् उपवर्णयत।
(శిష్యానుశాసనము అనే పాఠ్యాంశంలోని గ్రహించదగ్గ విషయాన్ని వర్ణించండి.)

(జ) **పరిచయం:** భారతీయ తత్త్వశాస్త్రానికి మూలమైనవి 'ఉపనిషత్తులు' ప్రధానమైన పది ఉపనిషత్తులలో ఒకటైన తైత్తిరీయోపనిషత్తు నందలి, శిక్షావల్లియందున్న ఏకాదశానువాకం నుండి స్వీకరించబడిన శిష్యానుశాసనమ్ అను పాఠ్యాంశం ఎంతో ప్రాధాన్యం కలది.

పాఠ్యాంశ విశిష్టత - ప్రయోజనం:
వేదవిద్యనంతయూ చక్కగా బోధించి వివరించిన తర్వాత ఆచార్యుడు శిష్యునికి భవిష్యత్తులో పాటించవలసిన నియమాల్ని, కర్తవ్యాల్ని, ఉదాత్తమైన ప్రవర్తనా విధానాన్ని శాసనపూర్వకంగా బోధిస్తాడు. అందుకే దీన్ని "అనుశాసన అనువాకం" అంటారు.

బ్రహ్మచర్యాశ్రమంలో శిష్యుడు ఆచార్యుని వద్ద విద్యలన్నీ పూర్తి చేస్తాడు. ఇక పై గృహస్థాశ్రమంలో అడుగుపెట్టబోతున్న దశలో విద్యార్థి ఎన్నో లౌకిక విషయాల్ని తెలుసుకోవలసి ఉంది. అట్టి సందర్భంలో ఆచార్యుడు బోధించవలసిన, దైనందిన జీవితానికి కావలసిన విలువైన విషయాల్ని ఉపనిషద్గతమైన ఈ పాఠ్యాంశం విద్యార్థులకు అందిస్తుంది.

ఆచార్యుని ఉపదేశం:

సత్యమును పలుకు, ధర్మాన్ని ఆచరించు, అధ్యయన విషయంలో పొరపాటు పడకు.

सत्यं वद! धर्म चर!

విద్య పూర్తి అయిన తర్వాత శిష్యుడు ఆచార్యునికి ఇష్టమైనది దక్షిణగా ఇచ్చి గృహస్థుడై సంతానం పొంది వంశక్రమం వృద్ధించాలి. సత్యం పలకటంలో గాని, ధర్మాచరణలో గాని, ఆత్మరక్షణలో గాని, శ్రేయస్సు కలిగించే కార్యాన్ని చేయటంలో గాని, దేవ - పితృకార్యాలలో గాని, ఆత్మరక్షణలో గాని, శ్రేయస్సు కలిగించే కార్యాన్ని చేయటంలో గాని, దేవ - పితృకార్యాలలో గాని పొరపాటు పడకు, నిర్లక్ష్యం చేయకు. తల్లిని, తండ్రిని, గురువును, అతిథిని దైవంగా భావించి వారిని సేవించు.

मातृदेवो भव! पितृदेवो भव! आचार्यदेवो भव! अतिथिदेवो भव!

నిందించదగ్గ పనులు విడిచిపెట్టి నిందించు వీలు లేని మంచి పనులనే చేయాలి. మేము చేసిన పనులలో ఏవి మంచివో గ్రహించి వాటినే ఆచరించు. మేము పొరపాటున తప్పులు చేస్తే వాటిని మాత్రం చేయకు. శ్రేష్ఠులైనవారు నీ ఇంటికి వస్తే ఆసనమిచ్చి సేవించి వారి శ్రమను పోగొట్టు. ఇతరులకేదైనా సరే శ్రద్ధతో ఇవ్వాలి. శక్తి కొలది ఇవ్వాలి. భయభక్తులతో ఇవ్వాలి. అడిగేటువంటివాడిని తెలుసుకొని ఇవ్వాలి.

श्रद्धया देयम्! संविदा देयम्!

ఇక నీకు ఎప్పుడైనా కర్మల ఆచరణ విషయంలోను, దోషులుగా పరిగణింపబడుతున్న వారి పట్ల ప్రవర్తించే విషయంలోను సందేహం కలిగితే, నీకు దగ్గరలో ఉన్న వివేకవంతులు, అనుభవజ్ఞులు, స్వతంత్రులు, దయాశీలురు, ధర్మపరాయణులు ఎట్లా ఆచరిస్తున్నారో పరిశీలించి నీవు కూడా ఆ విధంగా ఆచరించు.

ఇది ఆదేశం, ఇది ఉపదేశం, ఇది వేదసారం. ఆ విధంగానే నీవు ఆచరించాలి

एवं चैतदुपास्यम्!

ఉపసంహారం: ఈ విధంగా ఉపనిషత్తు ద్వారా ఉపయోగకరమైన ఉపదేశంగా, తప్పకుండా ఆచరించదగ్గ ఆదేశంగా చెప్పబడిన విషయాలన్నీ ప్రశాంతమైన జీవితాన్ని ఆదర్శవంతంగా తీర్చిదిద్దేవి. దానివల్ల సమాజం శాంతిభరితమై విలసిల్లుతుంది.

सन्दर्भवाक्यानि (సందర్భ వాక్యాలు)

1. सत्यं वद ! धर्मं चर !

(అ) కృతి పరిచయము: ఈ వాక్యం తైత్తిరీయోపనిషత్తులోని శిక్షావల్లి ఏకాదశానువాకం నుండి గ్రహించబడిన "శిష్యానుశాసనమ్" అను పాఠ్యభాగం నుండి స్వీకరించబడింది

సందర్భము: ఆచార్యుడు శిష్యునికి వేదమును బోధించిన తర్వాత ఈ విధంగా శాసనపూర్వకంగా ఉపదేశిస్తున్నాడు

భావము: సత్యమును పలుకు, ధర్మమును ఆచరించు.

2. मातृदेवो भव !

(ఆ) కృతి పరిచయము: ఈ వాక్యం తైత్తిరీయోపనిషత్తులోని శిక్షావల్లి ఏకాదశానువాకం నుండి గ్రహించబడిన "శిష్యానుశాసనమ్" అను పాఠ్యభాగం నుండి స్వీకరించబడింది.

సందర్భము: ఆచార్యుడు శిష్యునికి వేదమును బోధించిన తర్వాత ఈ విధంగా శాసనపూర్వకంగా ఉపదేశిస్తున్నాడు.

భావము: తల్లియే దైవముగా కలవాడవగుము.

3. स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम् !

కృతి పరిచయము: ఈ వాక్యం తైత్తిరీయోపనిషత్తులోని శిక్షావల్లి ఏకాదశానువాకం నుండి గ్రహించబడిన "శిష్యానుశాసనమ్" అను పాఠ్యభాగం నుండి స్వీకరించబడింది.

సందర్భము: ఆచార్యుడు శిష్యునికి వేదమును బోధించిన తర్వాత ఈ విధంగా శాసనపూర్వకంగా ఉపదేశిస్తున్నాడు.

భావము: వేదమును చదువుటలోను, చెప్పుటలోను పొరపాటు పడకుము.

स्वाध्यायान्मा प्रमदः !

కృతి పరిచయము: ఈ వాక్యం తైత్తిరీయోపనిషత్తులోని శిక్షావల్లి ఏకాదశానువాకం నుండి గ్రహించబడిన "శిష్యానుశాసనమ్" అను పాఠ్యభాగం నుండి స్వీకరించబడింది.

సందర్భము: ఆచార్యుడు శిష్యునికి వేదమును బోధించిన తర్వాత ఈ విధంగా శాసనపూర్వకంగా ఉపదేశిస్తున్నాడు.

భావము: స్వాధ్యాయమును నిర్లక్ష్యము చేయకు.

5. श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्।

కృతి పరిచయము: ఈ వాక్యం తైత్తిరీయోపనిషత్తులోని శిక్షావల్లి ఏకాదశానువాకం నుండి గ్రహించబడిన "శిష్యానుశాసనమ్" అను పాఠ్యభాగం నుండి స్వీకరించబడింది.

సందర్భము: ఆచార్యుడు శిష్యునికి వేదమును బోధించిన తర్వాత ఈ విధంగా శాసనపూర్వకంగా ఉపదేశిస్తున్నాడు.

భావము: శ్రద్ధతో ఇవ్వాలి. అశ్రద్ధతో ఇవ్వరాదు.

6. यान्यस्माकं सुचरितानि तानि त्वयोपास्यानि।

కృతి పరిచయము: ఈ వాక్యం తైత్తిరీయోపనిషత్తులోని శిక్షావల్లి ఏకాదశానువాకం నుండి గ్రహించబడిన "శిష్యానుశాసనమ్" అను పాఠ్యభాగం నుండి స్వీకరించబడింది.

సందర్భము: ఆచార్యుడు శిష్యునికి వేదమును బోధించిన తర్వాత ఈ విధంగా శాసనపూర్వకంగా ఉపదేశిస్తున్నాడు.

భావము: మేము ఏ కర్మల్ని బాగా ఆచరించామో, నీవు కూడా వాటినే ఆచరించాలి

एष आदेशः। एष उपदेशः। ---- एतदनुशासनम्।

కృతి పరిచయము: ఈ వాక్యం తైత్తిరీయోపనిషత్తులోని శిక్షావల్లి ఏకాదశానువాకం నుండి గ్రహించబడిన "శిష్యానుశాసనమ్" అను పాఠ్యభాగం నుండి స్వీకరించబడింది.

సందర్భము: ఆచార్యుడు శిష్యునికి వేదమును బోధించిన తర్వాత ఈ విధంగా శాసనపూర్వకంగా ఉపదేశిస్తున్నాడు.

భావము: ఇది ఆజ్ఞ. ఇది ఉపదేశం. ఇది శాసన వాక్యం.

लघुसमाधानप्रश्नाः

(1) धर्ममूलं किम् ?

स. ధర్మ మూలం వేదం.

(2) 'उपनिषद्' इति शब्दस्य अर्थः कः?

स. ఉపనిషత్ అనే శబ్దానికి అర్థం నాశకము అని అర్థం.

(లేదా)

ఆత్మజ్ఞానప్రదాయక గ్రంథం అని అర్థం.

(3) प्रधानाः उपनिषदः कति सन्ति ?

स. ప్రధానమైన ఉపనిషత్తులు పది కలవు.

(4) शिष्यानुशासनं कस्याम् उपनिषदि प्रोक्तम् ?

स. శిష్యానుశాసనం కృష్ణ యజుర్వేదంలోని తైత్తిరీయోపనిషత్తులో చెప్పబడినది

(5) काभ्यां न प्रमादितव्यम् ?

स. వేదములు చదువుట, చెప్పుటలో ఆలసము కూడదు.

(6) के दैवसमानाः ?

स. తల్లి, తండ్రి, గురువు దైవ సమానులు.

भगवद्गीता - श्रद्धात्रयविभागयोगः

1. श्रद्धात्रयविभागयोगस्य सारांशं लिखत ।
2. भगवद्गीतायां सप्तदश अध्यायस्य सारं विशदयत ?
3. श्रद्धात्रयम् किं विशदयत ?

स. <u>ఉపోద్ఘాతం</u> :- అరణ్యవాసం తరువాత పాండవులు తమ రాజ్య-భాగం ఇవ్వవలసిందిగా ధృతరాష్ట్రుని వద్దకు రాయబారం పంపారు. మొదట ద్రుపదుడి పురోహితుడు పాండవుల వద్దకు దూతగా వెళ్ళి రాజ్యభాగం కోరాడు. కౌరవుల నుంచి దూతగా వచ్చిన సంజయుడు ఫలితం చెప్పకుండానే అందరం కలిసి ఉందాం రమ్మని మాత్రమే ధృతరాష్ట్రుని సందేశంగా చెప్పారు. అప్పుడు కృష్ణుడు స్వయంగా పాండవుల దూతగా వెళ్ళి రాజ్యభాగం కోరినప్పటికీ దుర్యోధనుడు సూది మొన మోపిన భాగం కూడా పంచి ఇవ్వనన్నాడు. యుద్ధం తప్పనిసరి అయ్యింది. పాండవుల పక్షంలో 7 అక్షౌహిణుల సేన, కౌరవుల పక్షంలో 11 అక్షౌహిణుల సేన యుద్ధానికి సిద్ధమయ్యాయి. యుద్ధ ప్రారంభ సమయంలో అర్జునుడు ఒక్కసారి భీష్మద్రోణాదులందరినీ చూసి వారిని చంపలేనని దైన్యంతో విల్లు పడవేసి యుద్ధం చేయనన్నాడు. అప్పుడు శ్రీకృష్ణుడు అర్జునుడికి కర్తవ్యమును ఉపదేశం చేయడానికి 18 అధ్యాయాల భగవద్గీతను 700 శ్లోకాలతో బోధించాడు.

ఒక్కొక్క విషయాన్ని గురించి అర్జునుడు వేసిన ప్రశ్నలకు భగవంతుడిచ్చిన సమాధానాలు 18 విభాగాలుగా ఉన్నందువలన, జ్ఞానబోధకాలైన ఆ అధ్యాయాలకు యోగములు అని పేరు వచ్చింది. అలా భగవద్గీతను 18 అధ్యాయాలుగా, 18 యోగాలుగా ఉపదేశించాడు.

1) అర్జున విషాదయోగం, 2) సాంఖ్యయోగం, 3) కర్మయోగం, 4) జ్ఞానకర్మ సన్యాసయోగం, 5) కర్మ సన్యాసయోగం, 6) ఆత్మ సంయమయోగం, 7) జ్ఞానవిజ్ఞాన యోగం, 8) అక్షరపరబ్రహ్మ యోగం, 9) రాజవిద్యారాజ యోగం, 10) విభూతియోగం, 11) విశ్వరూపదర్శన యోగం, 12) భక్తియోగం, 13) క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞ యోగం, 14) గుణత్రయ విభాగ యోగం, 15) పురుషోత్తమ ప్రాప్తియోగం లేదా విశ్వరూపయోగం, 16) దైవాసుర సంపద్విభాగ యోగం, 17) శ్రద్ధాత్రయ విభాగ యోగం, 18) మోక్షసన్యాస యోగం.

వాటిలో శ్రద్ధాత్రయ విభాగ యోగం 17 వ అధ్యాయం.

<u>శ్రద్ధాత్రయవిభాగయోగ</u> <u>విభాగ</u> <u>సారం</u> :

1. <u>శ్రద్ధాత్రైవిధ్యం</u> : అర్జునుడు భగవంతుణ్ని ఇలా ప్రశ్నించాడు. శాస్త్రం ప్రకారం చేయవలసిన పద్ధతిలో కాక భక్తిశ్రద్ధలు కలిగిన వారు ఎవరైనా యజ్ఞాలను గాని, దేవపూజను గాని చేస్తే వారి శ్రద్ధ ఏ గుణానికి సంబంధించినది అవుతుంది?

ఈ ప్రశ్న విన్న భగవంతుడు ఇలా చెప్పాడు -

1. <u>శ్రద్ధా త్రైవిధ్యం</u> :- శ్రద్ధ మూడు విధాలుగా ఉంటుంది.

1. సాత్త్వికి, 2. రాజసి, 3. తామసి

సాత్త్వికులు దేవతలను, రాజసులు - యక్షులను, రాక్షసులను, తామసులు - ప్రేత, భూత, గణాలను పూజిస్తారు. ఎవరు శాస్త్రం పద్ధతిని ఆచరించక తపస్సు చేసి పిశాచాదులను ఆకర్షిస్తారో వారు రాక్షసులు అవుతారు. ఎవరైతే సత్త్వగుణానికి ఆరోగ్యానికి అనుకూలమైన ఆహారాన్ని తింటారో వారి ఆహారం సత్త్వగుణానికి ప్రియమౌతుంది. ఉప్పు, కారం, ఎక్కువగా ఉండి, మిక్కిలి వేడి, మిక్కిలి చల్లనైన పదార్థాలను తింటారో వారి ఆహారం దుఃఖానికి, శోకానికి కారణమై రజో గుణానికి ప్రియమైనది అవుతుంది. మిగిలిపోయినది, ఎండినది, రుచి లేనిది, నిల్వ ఉన్నది అయిన ఆహారం తామసులకు ఇష్టమైనది అవుతుంది. ఆహారం లాగానే యజ్ఞం యాగాలు కూడా మూడు విధాలుగా ఉంటాయి. యజ్ఞం తప్పనిసరిగా చెయ్యాలని ఫలితం ఆశించక చేసిన యజ్ఞం సాత్త్విక యజ్ఞం, ఫలితం కోరి చేసినది రాజస యజ్ఞం, శ్రద్ధ లేనిది తామస యజ్ఞం.

2. <u>మూడు</u> <u>రకాల</u> <u>తపస్సులు</u> :- అలాగే తపస్సు కూడా మూడు విధాలుగా ఉంటుంది. నిరాడంబరంగా బ్రహ్మచర్యం, అహింస పాటిస్తూ చేసేది. శారీరక తపస్సు. ఇతరుల సంతోషాన్ని కలిగిస్తూ వారి మేలు కోరుతూ సత్యమే పలుకుతూ వేదాభ్యాసం, వేదపఠనం చేయడం వాఙ్మయమైన తపస్సు. నిర్మలమైన మనస్సు సౌమ్య భావం, భావశుద్ధి కలిగి ఉండడం మానస తపస్సు. ఇలా చేసిన

తపస్సులు మూడూ సాత్త్వికమౌతాయి. ఆడంబరం కోసం చేసేది రాజసం. మూర్ఖంగా చేసేది తామసమౌతుంది.

3. <u>మూడు రకాల దానాలు</u>:- దానం కూడా మూడు విధాలుగా ఉంటుంది. తనకు ఉపకారం చేసాడు కనుక ఇవ్వాలి అనే ఉద్దేశంతో కాకుండా ప్రతిఫలం ఆశించకుండా ఇచ్చే దానం సాత్త్వికం. ప్రతిఫలం కోరుతునే దానం రాజసం. ఎదుటి వారిని చులకనగా చూస్తూ అయోగ్యులకు ఇచ్చేదానం తామసం.

4. <u>పరమాత్మ త్రైవిధ్యం</u>:- పరమాత్మ 1. ఓం 2. తత్ 3. సత్ అనే మూడు రూపాల్లో ఉంటుంది. ఆ పరమాత్మ స్వరూపమైన ఓంకారం బ్రాహ్మణులు, తత్ స్వరూపం వేదాలు, సత్ స్వరూపం యజ్ఞాలు. కనుకనే మొదట ఓం అనే ప్రణవాన్ని పలికి వేదాధ్యయనం యజ్ఞయాగాలు దానాలు చేయాలి. ఈ శ్రద్ధా, త్రయ విభాగం యోగం తెలియడం వలన విద్యార్థులకు శ్రద్ధ పెరుగుతుంది. మద్యం, మాంసం మొ॥న వాటిని వదిలిపెట్టాలని జ్ఞానం కలుగుతుంది. కనుక ఈ అధ్యాయం చదివి అందులో చెప్పిన ధర్మాలను ఆచరించాలి.

1. आयुः सत्त्वबलारोग्य सुखप्रीतिविवर्धनाः ।
रस्याः स्निग्धाः स्थिराः हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः

కవి పరిచయం : ఈ శ్లోకం శ్రీ కృష్ణ భగవానుడు అర్జునుడికి చెప్పిన భగవద్గీతలోని 17వ అధ్యాయం అయిన శ్రద్ధాత్రయవిభా శ్రద్ధాత్రయవిభాగయోగ: లో సత్త్వగుణ ప్రధానమైన ఆహారం యొక్క గొప్పతనాన్ని చెప్పడానికి పేర్కొనబడినది. ఇది భగవద్గీతలోని వ్యాసుడు రచించిన మహాభారతంలోనిది.

ప్రతిపదార్థం :- आयुः = జీవిత కాలాన్ని, सत्त्वं = నిలకడను, बलं = బలాన్ని, आरोग्यं = ఆరోగ్యాన్ని, सुखं = సుఖాన్ని, प्रीतिं = సంతోషాన్ని, विवर्धनाः = పెంపొందించేవి, रस्याः = రుచికరమైనవి (రసము కలిగినవి), स्निग्धाः = తేలికగా జీర్ణమయ్యేవి, स्थिराः = శరీరంలోని సారంగా నిలిచేవి, हृद्याः = ఇష్టమైనవి అయిన, आहाराः = ఆహారములు सात्त्विकप्रियाः = సత్త్వగుణం కలిగిన వారికి ఇష్టమౌతాయి.

భావం :- సత్త్వగుణం కలిగినవారు తేలికగా జీర్ణమై బలాన్ని, ఆరోగ్యాన్ని మంచి గుణం కలిగి సంతోషాన్ని కలిగించే రుచికరమైన ఆహారాన్ని ఇష్టపడతారు.

2. कट्वम्ललवणात्युष्ण तीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।
आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥

శ్లోకంలోని మొదటి పాదంలో ఉన్న అతి అనే శబ్దం ఏడు పదాలకు అన్వయిస్తుంది.

ప్రతి పదార్థాలు :- अति कटु = మిక్కిలి కారమైనవి, अत्याम्ल = మిక్కిలి పులుపైనవి, अतिलवण = ఎక్కువ ఉప్పు కలిగినవి, अत्युष्ण = ఎక్కువ వేడి కలిగినవి, अति तीक्ष्ण = మిక్కిలి చేదైనవి (లేదా) ఘాటైనవి, अतिरूक्ष = బాగా కఠినమైనవి (ఎండినవి), अतिविदाहिन: = బాగా వేడి కలిగినవి, आहारा: = ఆహారాలు, दुःख = దుఃఖాన్ని, शोक = శోకాన్ని, आमय = అనారోగ్యాన్ని, प्रदा: = కలిగించేవి, राजस श्रेष्टा: = రజోగుణ ప్రధానమైన వారికి ఇష్టమవుతాయి.

భావం :- ఏ రుచి అయినా ఎక్కువ మోతాదులో ఉన్నప్పుడు ఇష్టమైతే అది ఆరోగ్యానికి, అనారోగ్యానికి కారణమై బాధ కలిగిస్తుంది. కాని తినేటప్పుడు తాత్కాలికమైన సంతోషం కలిగించే ఇలాంటి ఆహారాలు రజోగుణం కలవారికి ఇష్టమైనవి.

3. यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ।
उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥

ప్రతిపదార్థాలు : यातयामं = వండిన తరువాత జాము గడిచినది (3 గంటలు), गतरसं = ఎండిపోయినది, पूति = పులిసినది, पर्युषितं = నిల్వ ఉన్నది, उच्छिष्टम् = ఎంగిలి అయినది, अमेध्यं = పవిత్రం కానిది (లేదా) పవిత్రం కాని ప్రదేశంలో వండినది, भोजनं = ఆహారం, तामसप्रियम = తామసులకు ఇష్టమైనది.

భావం :- తమో గుణం కలిగినవారు నిల్వ ఉన్న ఆహారాన్ని, పులిసిన పదార్థాలను, అపవిత్రమైన చోట పెరిగిన పుట్టగొడుగుల వంటి వాటిని ఇష్టంగా తింటారు.

4. देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥

ప్రతిపదార్థాలు:- देव = దేవతలను, द्विज = బ్రాహ్మణులను, गुरु = గురువులను, प्राज्ञ = పండితులను, पूजनम् = పూజించడం, शौचम् = పరిశుభ్రత, आर्जवम् = కుటిల స్వభావం లేకపోవడం, ब्रह्मचर्यम् = బ్రహ్మచర్యం, अहिंसा = ప్రాణులను బాధించకపోవడం అనే గుణాలు, शारीरं = శరీరంతో చేసే, तपः = తపస్సు అని, उच्यते = చెప్పబడుచున్నది

భావం:- దేవతలను, గురువులను, బ్రాహ్మణులను, పూజించడం పరిశుభ్రత, కుటిల. స్వభావం లేకపోవడం, బ్రహ్మచర్యం, అహింస అనే గుణాలు శరీరంతో చేసే తపస్సు అవుతాయి.

5. अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥

ప్రతిపదార్థాలు:- अनुद्वेगकरम् = ఇతరులకు బాధ కలిగించని, सत्यम् = యథార్థమైన, प्रियहितम् = వినడానికి సంతోషం కలిగించేది, మేలు కలిగించేది, वाक्यम् = మాట, स्वाध्यायाभ्यसनम् = వేదాలు చదవడం, పాఠం చెప్పడం అనేవి, वाङ्मयं = నోటి మాట సాధనంగా చేసే, तपः = తపస్సు అని, उच्यते = చెప్పబడుచున్నది.

భావం:- ఇతరులకు బాధ కలిగించని వినసొంపైన మేలు చేసే విధంగా మాట్లాడడం, వేద శాస్త్రాలను చదవడం, చదివించడం, వాక్కులతో చేసే తపస్సు.

6. मनः प्रसादसौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ।
भावसंशुद्धिरित्येतत् तपो मानसमुच्यते ॥

ప్రతి పదార్థాలు :- मनः प्रसादः = విచారము, బాధ లేకుండా సంతోషమైన మనస్సు కలిగి ఉండడం, सौम्यत्वम् = అందరికి మేలు జరగాలని కోరుకోవడం, मौनम् = మౌనంగా ఉండడం, आत्मविनिग्रहः = మనస్సును అదుపు చేసుకోవడం, भावसंशुद्धिः = ఇతరుల విషయంలో మోసం చేసే లక్షణం లేకపోవడం అని, मानसम् = మనసుతో చేసే, तपः = తపస్సు అని, उच्यते = చెప్పబడుచున్నది.

భావం :- దురాలోచన లేని ప్రశాంతమైన మనసు కలిగి ఉండడం, ఇతరుల మేలు కోరడం, మాట - మనస్సు అదుపులో ఉంచుకోవడం, శుద్ధమైన భావం కలిగి ఉండడం ఇవి మనసుతో చేసే తపస్సు.

7. दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥

ప్రతిపదార్థాలు :- अनुपकारिणे = తనకు ఉపయోగపడలేనివాడైనా ఫలేచ్ఛ చేయక, दातव्यम् इति = ఇవ్వాల్సిన అవసరం ఉన్నదని, यद्दानं = ఏ దానం, देशे = సరైన ప్రదేశంలో, काले = సరైన సమయంలో, पात्रे = యోగ్యుడైన వారికి చేసిన, तद्दानम् = ఆ దానమే, सात्त्विकं स्मृतम् = సత్త్వగుణం కలిగిన దానం అని చెప్పబడినది.

భావం:- యోగ్యమైన దేశ కాలాల్లో సంక్రాంతి మొదలైన పుణ్యకాలంలో యోగ్యులైన వారికి ప్రతిఫలం ఆశించకుండా ఇవ్వాలనే ఉద్దేశంతో చేసిన దానం సాత్త్విక దానం అని చెప్పబడుతుంది.

8. ओं तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।
ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥

ప్రతి పదార్థం:- ब्राह्मणः = పరబ్రహ్మ తత్త్వానికి, ओम = ఓంకారం అని, तत् = తత్ అనే శబ్దంతోనూ, सत् = సత్ అనే శబ్దంతోనూ కూడిన, त्रिविधः = మూడు విధాలైన, निर्देशः = సూచన, स्मृतः = చెప్పబడినది, तेन = ఆ కారణం చేత, ब्राह्मणाः = పండితులైన బ్రాహ్మణులు, वेदाः = వేదాలు, यज्ञाः = యజ్ఞాలు, पुरा = పూర్వకాలంలో, विहिताः = సృష్టించబడ్డారు.

భావం:- ఓంకార స్వరూపమైన వేదాలు పరబ్రహ్మ నుంచి తెలియబడ్డాయి. బ్రాహ్మణులు, వేదాలు, యజ్ఞాలు, తత్ సత్ అనే శబ్దాలతో సృష్టించబడ్డాయి. కనుక ఈ మూడు శబ్దాలు పరబ్రహ్మ స్వరూపమైనవి.

लघुसमाधानप्रश्ना:

1. त्रिविधश्रद्धा का ?

स. सात्त्विकी, राजसी, तामसी चेति त्रिविधा श्रद्धा।

సాత్త్వికీ, రాజసి, తామసి అనెడి మూడు రకాల శ్రద్ధలు.

2. किं शारीरं तपः ?

स. निराडंबरता, ब्रह्मचर्यमहिंसा शारीरं तपः उच्यते।

నిరాడంబరం పాటించటం, బ్రహ్మచర్యం, అహింస అను వాటిని శారీరక తపము అంటారు.

3. सात्त्विक दानं किम् ?

स. अनुपकारिणे, देशे, काले, पात्रे दातव्यमिति दीयमानं दानं सात्त्विकदानं भवति।

యోగ్యుడైన వ్యక్తికి, పవిత్ర ప్రదేశంలో, మంచి కాలంలో, ప్రతిఫలం కోరకుండా ఇచ్చే దానాన్ని సాత్త్విక దానం అంటారు.

4. किं असत उच्यते ?

स. अश्रद्धया हुतं, दत्तं, तप्तं तपः इति सर्वं असत् उच्यते।

శ్రద్ధ లేకుండా చేసిన యాగం, దానం, తపము అసత్ (వ్యర్థం) అని అంటారు.

अश्रद्धया कृतं तपः, होमः, दानं इति सर्वं असत् भवति।

5. त्रयः आहाराः के ?

स. सात्विकाः, राजसाः, तामसाः चेति त्रयः आहाराः।

సాత్త్వికములు, రాజసములు, తామసములు, అని మూడు రకాల ఆహారములు.

6. वाङ्मयतपः किम् ?

स. प्रियं हितं सत्यं अनुद्वेगकरं वाक्यं, स्वाध्यायाभ्यसनं इति वाङ्मयतपः उच्यते।

ఇతరులకు కష్టం కలిగించని సంతోషాన్ని కలిగించే సత్యమైన మాట, వేదాధ్యయనం అని వాఙ్మయ తపస్సు.

*1. पाणिनि: *

पाणिनि:

పాణిని:- ప్రాచీన సంస్కృత వ్యాకరణ కర్త. ఈయన 'అష్టాధ్యాయి' గ్రంథాన్ని రచించాడు. ఈ అష్టాధ్యాయి సమగ్ర పరిశీలనలో, సాంకేతిక పరిభాష గల్గి, సూత్రరూపంగా చాతుర్యంతో అల్లినటువంటి సార్వకాలికము, నిరుపమానమైన లాక్షణిక గ్రంథమై నిలిచింది. పాణిని కాలనిర్ణయంలో అనేకమైన అభిప్రాయ భేదాలున్నాయి. వెబర్, మాక్స్-ముల్లర్ మున్నగు పాశ్చాత్య పండితుల అభిప్రాయం ప్రకారం క్రీ.పూ. 350 పాణిని కాలం. గోల్డ్‌స్టకర్, భాండార్కర్ మొదలగు వారి అభిప్రాయం ప్రకారం క్రీ.పూ. 500. బెల్వాల్కర్ అభిప్రాయానుసారం క్రీ.పూ. 700-600. నామగ్రయుడు మాత్రం పాణిని క్రీ.పూ. 2400 సం॥లో జీవించి ఉండెనని అభిప్రాయపడ్డాడు. వాసుదేవశరణ్ అగ్రవాల్ అభిప్రాయానుసారం పాణిని క్రీ.పూ. 480-410 మధ్యకాలం వాడు. క్రీ.పూ. 440-430 మధ్యకాలంలో అష్టాధ్యాయి రచించి ఉంటాడు. అష్టాధ్యాయి రచనానంతరం మగధ రాజ్యానికి చెందిన పాటలీపుత్ర పురానికి చేరి ఉంటాడు.

పాణిని. ఆహికుడు, సాలిని, దాక్షీపుత్రుడు, శాలాతురీయుడు అనే నామధేయాలున్నాయి. ఇతడు గాంధార దేశీయుడని, శాలాతుర గ్రామంలో నివసించాడని ఈ నామధేయాలనుబట్టి తెలుస్తున్నది. ప్రాచీన ఆచార్యులు పాణిని అంతర ద్రష్టాలలో ఆర్ష కోవకు ఆద్యుడుగా కీర్తించారు. 'సూత్రకారుడు' అని ఇతని బిరుదు. పాణినికి పూర్వం కూడ వ్యాకరణ శాస్త్రీయమైన పరంపర ఉండేదని తెలుస్తుంది. ప్రగాయణుడు, జైమినీయాయనుడు, జైమినుస్మృతి, ఇతిహాసకర్తలు, నిరుక్తకారులు, యాజ్ఞికులు, వ్యాకరణ పరిభాష సూత్రాలున్నాయి, ప్రసిద్ధ వ్యాకరణకర్తలు. శాకటాయనుడు మొదలగు. వారినందరినీ యాస్క మహర్షి 'నిరుక్త గ్రంథంలో'. (ఉదహరించాడు). పేర్కొన్నా/

* 1. पाणिनि: *

पाणिनि :

పాణిని :- పాణిని సంస్కృత వ్యాకరణ కర్త. ఈయన 'అష్టాధ్యాయి' గ్రంథాన్ని రచించాడు. ఈ అష్టాధ్యాయి సమగ్ర వర్ణనాత్మకత, సాంకేతిక పరిపుష్టి గల్గి. సూత్రరూపంలో వ్యాకరణాన్ని అందించడంలో సార్వకాలికము, నిరుపమానమైన లక్షణ గ్రంథమై నిలిచింది. పాణిని కాలనిర్ణయంలో అనేకమైన అభిప్రాయ భేదాలున్నాయి. వెబర్, మాక్స్-ముల్లర్ మొదలగు పాశ్చాత్య పండితుల అభిప్రాయం ప్రకారం క్రీ.పూ. 350 పాణిని కాలం. గోల్డ్‌స్టకర్, భండార్కర్ మొదలగు వారి అభిప్రాయం ప్రకారం క్రీ.పూ. 500 బెల్వాల్కర్ అభిప్రాయానుసారం క్రీ.పూ. 700-600. సామశ్రమియుడు మాత్రం పాణిని క్రీ.పూ. 2400 సం॥ లో జీవించి ఉండెనని అభిప్రాయపడ్డాడు. వాసుదేవశరణ్ అగ్రవాల్ అభిప్రాయానుసారం పాణిని క్రీ.పూ 480-410 మధ్యకాలం వాడు. క్రీ.పూ 440-430 మధ్యకాలంలో అష్టాధ్యాయి రచించి ఉంటాడు. అష్టాధ్యాయి రచనానంతరం మగధ రాజ్యానికి చెందిన పాటలీపుత్ర పురానికి చేరి ఉంటాడు.

పాణిని. ఆహికుడు, పాణిని, దాక్షీపుత్రుడు, శాలాతురీయుడు అని నామాంతరాలున్నాయి. ఇతడు గాంధార దేశీయుడని, శాలాతుర గ్రామంలో నివసించాడని ఈ నామాంతరాలను బట్టి తెలుస్తున్నాయి. ప్రాచీన ఆచార్యులు పాణిని అంతర్ దృష్టిగల అద్భుత ఋషిగా కీర్తించారు. 'సూత్రకారుడు' అని ఇతని బిరుదు. పాణినికి పూర్వం కూడ వ్యాకరణ సంప్రదాయమున పరంపర ఉండేదని తెలుస్తుంది. ప్రాతిశాఖ్యలు, శాకటాయనుడు, శౌనకుడు, ఇతర ఉపనిషత్తులు, నిరుక్తకారులు, యాస్కులు, వ్యాకరణ పరిభాష సూక్ష్మంగా ఉండెను, ఈ సూత్రాల్లో వ్యాకరణవేత్తలు. శాకటాయనుడు మొదలగు వారందరినీ యాస్క మహర్షి నిరుక్త గ్రంథంలో (ఉదహరించారు). పేర్కొన్నారు.

*1. पाणिनि: *

पाणिनि:

పాణిని:- పాణిని సంస్కృత వ్యాకరణ కర్త. ఈయన 'అష్టాధ్యాయి' గ్రంథాన్ని రచించాడు. ఈ అష్టాధ్యాయి సమగ్ర పరిశీలనలో, సాంకేతిక దృష్టి గల్గి, సూత్రరూపంగా చాతుర్యంలో ఆవిష్కృతమై సార్వకాలికము, సారవంతమైన లిఖితరూప గ్రంథమై నిలిచింది. పాణిని కాలనిర్ణయంలో అనేకమైన అభిప్రాయ భేదాలున్నాయి. వావర్, మాక్స్-ముల్లర్ మున్నగు పాశ్చాత్య పండితుల అభిప్రాయం ప్రకారం క్రీ.పూ. 350 పాణిని కాలం. గోల్డ్‌స్టకర్, భాండార్కర్ మొదలగు వారి అభిప్రాయం ప్రకారం క్రీ.పూ. 500. బెల్వాల్కర్ అభిప్రాయానుసారం క్రీ.పూ. 700-600. సామశ్రమియుడు మాత్రం పాణిని క్రీ.పూ. 2400 సం॥లో జీవించి ఉండవచ్చని అభిప్రాయపడ్డారు. వాసుదేవశరణ్ అగ్రవాల్ అభిప్రాయానుసారం పాణిని క్రీ.పూ. 480-410 మధ్యకాలం వాడు. క్రీ.పూ. 440-430 మధ్యకాలంలో అష్టాధ్యాయి రచించి ఉంటాడు. అష్టాధ్యాయి రచనానంతరం మగధ రాజ్యానికి చెందిన పాటలీపుత్ర పురానికి వచ్చి ఉంటాడు.

పాణిని, ఆహికుడు, సాలంకి, దాక్షీపుత్రుడు, శాలాతురీయుడు అనే నామాంతరాలున్నాయి. అతడు గాంధార దేశీయుడని, శాలాతుర గ్రామంలో నివసించాడని ఈ నామాంతరాలను బట్టి తెలుస్తున్నది. ప్రాచీన ఆచార్యులు పాణిని అంతటి ప్రజ్ఞాశాలి లేరని అనేక విధాలుగా కీర్తించారు. 'సూత్రకారుడు' అని ఇతని బిరుదు. పాణినికి పూర్వం కూడా వ్యాకరణ సాంప్రదాయిక పరంపర ఉండేదని తెలుస్తుంది. ఆగ్రాయణుడు, ఔదుంబరాయణుడు, కాశకృత్స్ని, ఇతర ఉపవర్తులు, నిరుక్తకారులు, యాజ్ఞికులు, వ్యాకరణ పరిశీలనా సిద్ధాంతాలు, ఆ సమయంలో వ్యాకరణవేత్తలు. శాకటాయనుడు మొదలగు వారినందరినీ యాస్క మహర్షి నిరుక్త గ్రంథంలో (ఉదహరించారు). పేర్కొన్నారు.

ఆపిశలి, కాశకృత్స్నుడు అనే ఇద్దరు సుప్రసిద్ధులైన వ్యాకరణవేత్తలున్నారు. ఈ ఇద్దరు పాణినికి పూర్వులే. ప్రాచ్యవైయాకరణులు, ఔదీచ్యవైయాకరణులు అని రెండు రకాలైన వ్యాకరణవేత్తలున్నారు. ఈ ఇద్దరు పాణినికి పూర్వులే. ప్రాచ్యవైయాకరణులు, ఔదీచ్యవైయాకరణులు అని రెండు రకాలైన వ్యాకరణవేత్తలున్నారు. ఈ ఇద్దరు పాణినికి పూర్వులే. ప్రాచ్యవైయాకరణులు, ఔదీచ్యవైయాకరణులు అని రెండు రకాలైన వ్యాకరణవేత్తలున్నారని పాణిని చెప్పాడు.

కాశ్యపుడు, గార్గ్యుడు, గాలవుడు, చక్రవర్మ, భారద్వాజుడు, శాకటాయనుడు, శాకల్యుడు, సేనకుడు, స్ఫోటాయనుడు మొదలగు వ్యాకరణవేత్తల పేర్లన్నీ పాణినికి సుపరిచితాలే. వారందరూ పాణినికి పూర్వులే. పాణిని కాలంలో 'చరణ' అనే పేరు గల వ్యాకరణ పరిశోధనా సంస్థలుండేవి. ఆ సంస్థల్లో వ్యాకరణశాస్త్ర పరిశోధనలు జరుగుతుండేవి. ఆ పరిశోధనలన్నిటినీ సూక్ష్మదృష్టితో పరిశీలించి ప్రాచీన శాస్త్రపండితుల అభిప్రాయాల్ని తన గ్రంథమైన అష్టాధ్యాయిలో పేర్కొన్నాడు. పాణినికి పూర్వమున్న వ్యాకరణవేత్తల్లో కొందరు కేవలం వైదిక శబ్దాల్ని మాత్రమే పరిశీలించగా, కొందరు లౌకిక శబ్దాల్ని మాత్రమే పరిశీలించారు. మాత్రమే పరిశీలించగా, కొందరు లౌకిక శబ్దాల్ని మాత్రమే. పరిశీలించారు. కాని, పాణిని లౌకిక, వైదిక శబ్దాలు రెంటిని సమగ్రంగా పరిశీలించి సూత్రాల్ని రచించాడు.

పాణిని అష్టాధ్యాయి గ్రంథానికి అష్టకం, పాణినీయం, వృత్తిసూత్రం, అకాల వ్యాకరణం, శాలాతురీయ తంత్రం - ఇలా అనేక నామాంతరాలున్నాయి. ఈ గ్రంథంలోని సూత్రాల సంఖ్య 3995. ఇది ఎనిమిది అధ్యాయాలుగా విభజించబడినది. ప్రతి అధ్యాయానికి నాలుగు పాదాలున్నాయి.

అష్టాధ్యాయిలోని ప్రథమాధ్యాయంలో మొదటి రెండు పాదాల్లో సామాన్య సంజ్ఞలు, పరిభాషలున్నాయి. మూడవ పాదంలో ఆత్మనేపద - పరస్మైపద ప్రక్రియలు చూపబడ్డాయి. నాల్గవ పాదంలో విభక్తిసంజ్ఞా సూత్రాలున్నాయి. రెండవ అధ్యాయంలో మొదటి రెండు పాదాల్లో సమాససూత్రాలు

మూడవ పాదంలో తారక సూత్రాలు, నాల్గవ పాదంలో ఒకే ప్రక్రియను చెందిన సూత్రాలు పొందుపరచబడినాయి. మూడవ - నాల్గవ - ఐదవ అధ్యాయాల్లో ప్రత్యయాలు, వాటి అర్థాలు. కృత్తద్ధితప్రత్యయాలు వివరించబడినాయి. ఆరవ అధ్యాయం మొదటి పాదంలో, ఎనిమిదవ అధ్యాయంలోని మూడు పాదాల్లో సంధి సూత్రాలు ఉన్నాయి. ఈ విధంగా నిర్దుష్ట క్రమంలో, వైజ్ఞానిక దృష్టితో పాణిని అష్టాధ్యాయిని తయారుచేశాడు.

అల్పాక్షరాలతోనే అనల్పార్థాన్ని బోధించేలా సూత్రరచన చేసిన పాణిని అష్టాధ్యాయిని తయారుచేశాడు. ప్రసంసనీయమైంది. ప్రత్యాహారాలు, అనుబంధాలు, గణపాఠం - ఘ - ఘు మొదలైన సంజ్ఞలు కల్పించటం, అనువృత్తి ప్రక్రియ, అధికార సూత్రాలు మొదలైన అనేకాంశాల అద్భుతమైన తన ప్రతిభాసంపత్తితో పాణిని సాధించాడు.

పాణిని 'అష్టాధ్యాయి' సంస్కృత వ్యాకరణానికి సమగ్రతను బాగా చేకూరుస్తుంది. పాణిని కాలంలో సంస్కృతం వ్యవహారిక భాషగా ఉండేది. చారిత్రకమైనా మార్పులను గుర్తించటంలో, భాషాతత్త్వాన్ని బోధించటంలో, భాషాశాస్త్రాన్ని విమర్శించటంలో ఈ పాణిని వ్యాకరణం ఎంతో తోడ్పడింది. కాబట్టే పాణిని వ్యాకరణం ప్రథమస్థానంలో ఉంది. ఇది భావప్రేరితం. ఎవరూ కాదనలేరు.

'జాంబవతీ పరిణయం' అనే గ్రంథాన్ని రచించిన పాణిని, అష్టాధ్యాయి కర్త అయిన పాణిని ఒకరేనని విమర్శకులు భావిస్తున్నారు..

*2. కౌటిల్య: *

2. కౌటిల్య:

కౌటిల్యుడు:- సంస్కృత వాఙ్మయంలో పదునాల్గు విద్యలతోపాటు నాలుగు విద్యలు చెప్పబడ్డాయి. ప్రసిద్ధమైనవి. విద్యలు - నాలుగు వేదాలు, ఆరు వేదాంగాలు, మీమాంస, న్యాయం, పురాణం, ధర్మశాస్త్రం, ఆయుర్వేదం, ధనుర్వేదం, గాంధర్వం, అర్థశాస్త్రం అనేవి. ఈ విద్యలన్నింటిలో అర్థశాస్త్రం చాలా గొప్పది. ఈ అర్థశాస్త్రవేత్తలలో కౌటిల్యుడు ప్రముఖుడు. ఇతడు రాజనీతిలో సుప్రసిద్ధుడు. ఇతనికి విష్ణుగుప్తుడు, చాణక్యుడు అని కూడా నామాంతరాలున్నాయి. ఇతనిచే రచింపబడిన అర్థశాస్త్రం ప్రపంచ సాహిత్యంలోనే సుప్రసిద్ధమైంది. అర్థశాస్త్రంలో రాజనీతి, కుటనీతి, పాలనవ్యవస్థలు చక్కగా వివరించబడ్డాయి.

అర్థశాస్త్ర ప్రవర్తకుడైన కౌటిల్యునిలో శీలం, నీతి, త్యాగం, తపస్సు, ధైర్యం, దూరదృష్టి, సంకల్పబలం, విద్వత్తు మొదలైన విశిష్ట గుణాలెన్నో ఉన్నాయి. సువిశాలమైన ఆర్యావర్తం ముక్కలు ముక్కలుగా చెదిరిపోయి మహాపద్మనందుడు మగధ రాజ్యాన్ని పాలిస్తున్నారు. అహంకారుడైన నాపితుని వంశంలో పుట్టిన ఈ మహాపద్మనందుడు. అనేక బాధల్ని అనుభవిస్తూ కాలం గడిపేవారు. అదే సమయంలో కౌటిల్యుడు జన్మించాడు.

అప్పుడే గ్రీకు రాజైన అలెగ్జాండర్ భారతదేశంలోని చిన్న చిన్న రాజ్యాల్ని ఆక్రమించసాగాడు. చిన్న చిన్న రాజ్యాల రాజుల మధ్య నెలకొని ఉన్న తగాదాలే అలెగ్జాండర్ భారత ప్రవేశానికి, విజయానికి కారణమయ్యాయి. అప్పుడు కౌటిల్యుడు అర్థశాస్త్రాన్ని రచించి, అలాగే చిన్న రాజ్యాలన్నింటిని సంఘటితపరచి 'అఖండ భారతాన్ని' నిర్మించాడు. కౌటిల్యుని కాలంలో భారతదేశం ఉత్తరాన గాంధార దేశం వరకు, దక్షిణాన మైసూర్ వరకు ఒకే రాజ్యంగా వ్యాపించింది.

కౌటిల్యుని అర్థశాస్త్రం ఆధునికుల ప్రశంస పొందింది. చాణక్యుని సమకాలీన విదేశీ చరిత్ర గ్రంథకర్తలు వ్రాశారు. గ్రీకు రాయబారి మెగస్తనీసు రచించిన చంద్రగుప్తుని గురించిన వ్రాతలు ఉన్నాయి. ఇండికా అనే గ్రంథంలో చాణక్య నీతి గురించి వివరణ ఉంది. మౌర్య సామ్రాజ్య స్థాపనకు ముఖ్యకారకుడైన చాణక్యుడు చంద్రగుప్తుని మంత్రిగా నియమించాడు. చాణక్య జ్ఞానానికి, ఆతని వ్యక్తిత్వానికి నిదర్శనం. చాణక్యుని సూక్తులు ప్రపంచానికి ఉపయోగపడే జీవిత సత్యాలు. విష్ణుగుప్తుడు కౌటిల్యుడు చాణక్యుడు అనే పేర్లతో ప్రసిద్ధికెక్కాడు. చాణక్యుని చాణక్యనీతి, అర్థశాస్త్రం ప్రసిద్ధి చెందాయి.

చాణక్య నీతి 17 అధ్యాయాలు, 340 శ్లోకాలు ఉన్నాయి. ఇందులో ప్రపంచానికి ఉపయోగపడే జీవిత సత్యాలు

यस्मिन देशे न सम्मानः न वृत्तिः न च बान्धवाः।

न च विद्यागमोऽप्यस्ति वासं तत्र न कारयेत॥

ఏ దేశంలో గౌరవం, వృత్తి, బంధువులు, విద్య లేవో అక్కడ నివసించకూడదు.

परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम।

वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम॥

ఎదుట తియ్యగా మాట్లాడుతూ, వెనుక పనులు చెడగొట్టే మిత్రుడు పైన పాలు ఉన్న విషపు కుండ వంటి వాడు

ఈ నాటక [illegible] (గ్రంథాల) [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] భారతీయ [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] ఉండాలనేది.
[illegible] [illegible] (7. [illegible] [illegible] [illegible] ఉండాలిలని.
[illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible], [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] (గ్రంథ[illegible]). [illegible]
[illegible] ([illegible]) [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] 'शास्त्रेण रक्षिते देशे शास्त्रचिन्ता प्रवर्तते'
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. ఈ నాటకము [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] (గ్రంథ[illegible]) [illegible] [illegible]
(గ్రంథ[illegible]) [illegible]'' [illegible] [illegible], [illegible] [illegible].
భారతీయ నాటకము [illegible] 'లక్ష్యం' [illegible] [illegible] (గ్రంథమై) [illegible]
[illegible] [illegible].

ఈ విధంగా చాణక్యునిలో (గుణాలు) విశిష్టతలు చెప్పుకోదగ్గ అనేక ప్రత్యేకతలు ఉన్నాయి. కౌటిల్యుని అర్థశాస్త్రం చదివితే, దేశాన్ని భాగ్యం -టెంకి అనుభవమవుతుంది. ఇది 'చంద్రగుప్తుని రాజ్యపాలనకు సమగ్ర భారతదేశ ఐక్యత కోసం, సుస్థిరత కోసం రూపొందించినది. సుప్రసిద్ధమైన ఈ గ్రంథం (క్రీ. పూ. మూడవ శతాబ్దిలో) రూపొందించబడింది. దీనికి కౌటిల్యుని సిద్ధాంతాలు. మూలం రాజనీతిశాస్త్రం, దండనీతి ప్రధాన అంశాలుగా పేర్కొనబడినాయి. ఈ గ్రంథమంతటా దేశాల నిరంతరమున (ప్రజాపరిపాలనలు) సుస్థిరత మన్ననలు పొందింది. ప్రతిపాదించబడింది. 'शस्त्रेण रक्षिते देशे शास्त्रचिन्ता प्रवर्तते' ఆయుధాలతో రక్షించబడిన దేశమందే శాస్త్ర రచన. ఈ మాటలు సుప్రసిద్ధ వ్యక్తులు కౌటిల్యుడు. అన్నారు. ఆయన గ్రంథాన్ని గురించి అనేకులు గ్రంథాన్ని రచించారు.'' కౌటిల్యుడు మహామేధావి, నీతిశాస్త్ర కోవిదుడు. భారతదేశ నాయకుడు. ఇతని 'అర్థశాస్త్రం' నేటి కాలానికి గ్రంథమై సదా ఆచరణీయమై నిలుస్తుంది.

3.

*3. भरतमुनि: *

भरतमुनि:

భరతముని :- ప్రపంచ నాటక ధర్మానికి సూత్రీకరణగా పరిగణింపదగు భారతీయుల అలంకారశాస్త్రమే కాగా ప్రకటింపబడుతుంది. అలంకారశాస్త్రంలో మొట్టమొదటి గ్రంథంగా నాట్యశాస్త్రమే. ఆధునిక దృష్టిలోను, సూత్రీకరణ సమగ్రతలోను నాట్యశాస్త్రమే. నాటకీ ప్రాముఖ్యత కలిగి నిలుస్తుంది.

భరతముని క్రీ. పూ. 1000 - 500 మధ్యకాలంలో ఉన్నాడని చరిత్రకారులు నిర్ణయించారు. నాట్యశాస్త్రం మొదట్లో చిన్న గ్రంథంగా ఉండి, తర్వాత అనేక రచనలు చేరి పెద్ద గ్రంథంగా మారిందని అభిప్రాయం వ్యక్తం చేస్తున్నారు. కాబట్టి ఈ గ్రంథ విషయ విన్యాసంలోను, విషయ వివరణలోను ఒక క్రమపద్ధతి కనిపించడం లేదు. ఇందులో కేవలం కావ్య విమర్శ కాదు, నాటక విమర్శ కూడా తెలుపుతుంది. అందుకనే నాట్యశాస్త్రానికి ప్రాచీనులు అనేకులు వ్యాఖ్యానాలు రచించారు. ఆ వ్యాఖ్యానాల్లో అభినవగుప్తుని 'అభినవ భారతి' వ్యాఖ్యానం ప్రముఖమైంది. కాని అది అసంపూర్ణమైంది. ఉద్భటుడు, లొల్లటుడు, శంకుకుడు, భట్టనాయకుడు, రాహులుడు, భట్టతోతుడు, కీర్తిధరుడు, రామచంద్రుడు, మాతృగుప్తుడు మొదలగువారు భరతుని నాట్యశాస్త్రానికి వ్యాఖ్యానాలు వ్రాశారు.

భరతుని నాట్యశాస్త్రంలో 36 అధ్యాయాలు ఉన్నాయి. ఒక్కొక్క అధ్యాయంలో ఒక్కొక్క విషయం ప్రతిపాదించబడింది. భరతుడు కాశ్మీర శైవదర్శనాభిమానుడు. శైవదర్శనం ప్రకారం ప్రముఖ తత్త్వాలు 36 కాబట్టి అన్ని సంఖ్యలో అధ్యాయాలు రచించాడని విమర్శకులు భావిస్తున్నారు.

నాట్యశాస్త్రమందు ప్రతిపాదించబడిన విషయాలు ప్రాచీనాంధ్రుల పరిశీలనను ప్రకటిస్తున్నాయి. ఇతర అలంకార గ్రంథాలైన మమ్మటుని కావ్యప్రకాశిక, విద్యానాథుని ప్రతాపరుద్రయశోభూషణం మొదలైనవి

భరతుని నాట్యశాస్త్ర మహాగ్రంథాన్ని 'పంచమవేదము'గా పిలుస్తారు. సాధారణంగా నాట్యశాస్త్రంలో 11 అంశాలు చర్చించబడ్డాయి. అవి - 1. నవరసాలు 2) 49. భావాలు, 3). నాలుగు అభినయాలు, 4). రెండు ధర్ములు 5). నాల్గు వృత్తులు. 6). నాల్గు ప్రవృత్తులు, 7). రెండు సిద్ధులు, 8). సప్తస్వరాలు, 9). నాల్గు వాద్యాలైన ఆతోద్యం, 10. ఐదు తాళాత్మకమైన గానం. 11). రంగస్థల రంగాలు. పదకొండింటి కల సముదాయము సంగ్రహం. నాట్యశాస్త్రంలో ఈ గ్రంథ ముఖ్య ప్రయోజనము తెలియజేసిన శ్లోకం. ఇది అన్ని వర్ణాల వారికి 'సార్వజనీయంగా' భరతుడే చెప్పినారు.

दुःखार्तानां श्रमार्तानां शोकार्तानां तपस्विनाम्

विश्रान्तिजननं लोके नाट्यमेतत् भविष्यति ॥

దుఃఖితులకు, శ్రమార్తులకు, బాధితులకు, తపస్వులకు, నాట్యశాస్త్రం. విశ్రాంతిని కల్గిస్తుంది.

సకల విద్యలు, సకల కళలు, అన్ని జ్ఞానాలు, శిల్పాలు, యోగం మొదలగునవన్నీ నాట్యమందే ఉన్నాయని భరతుని ఆశయం.

न तज्ज्ञानं न तच्छिल्पं न सा विद्या न सा कला ।

नासौ योगो न तत्कर्म नाट्येऽस्मिन् यन्न विद्यते ।

నాట్యశాస్త్రం అతి ప్రాచీనమైనది, దీని కర్తయైన భరతుడు రస సిద్ధాంత భరతుని సమ్మతం. - విభావ - రసం అనుభవం ఈ శ్లోకం తెలుపుతున్నది భరతుని సమ్మతం. 'విభావ - అనుభావ - వ్యభిచారి భావ సంయోగాన్ని రసనిష్పత్తి తెలియచేసినది భరతుని సిద్ధాంతం. నాట్యశాస్త్రం కూడా ఇదే.

* 4 [illegible]

ప్రాచీనులు. రచనలు సాహిత్యానికి తోడు శాస్త్రీయగ్రంథాలు కూడా ఎన్నో శాస్త్రాలు, పురాణాలు, కథలు, కావ్యాలు సాహిత్యరచనలు ఎన్నో వెలువడ్డాయి. ఇంకా సంస్కృత శాస్త్రగ్రంథాల సాహిత్యాలు [illegible]

భారతదేశంలో ఇంగ్లీష్ (బ్రిటిష్) [illegible] '[illegible] [illegible] [illegible] ప్రవేశించాక ఇంగ్లీష్ [illegible] [illegible] సంస్కృతులు [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] భారత [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]. [illegible] భారతం, [illegible] భారతం [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] భారతాన్ని [illegible] [illegible] [illegible] సాహిత్యాన్ని [illegible]. [illegible] భారతాన్ని [illegible]. [illegible] [illegible] ఇతరులు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] సాహిత్య [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] సాహిత్య [illegible]. [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

*4. भारवि: *

భారవి :- భారవి మహాకవి భారతదేశంలో ఏ ప్రాంతంలో జన్మించాడు? ఏ వంశానికి చెందినవాడు అనే అంశాలు నేటికీ నిర్ణయింపశక్యం కాకున్నాయి. అయినప్పటికీ లోకంలో ప్రచారంలో ఉన్న కథలననుసరించి, భారవి జీవితవృత్తం నిర్ణయించడానికి కొన్ని ప్రమాణాలు దొరుకుతున్నాయి.

'అవంతిసుందరీకథా' గ్రంథాన్ని అనుసరించి కౌశికగోత్ర(ప్రసి)ద్ధులైన నారాయణస్వామివి. వీరు భారవి పూర్వీకులు ఉత్తర-పశ్చిమ (వాయవ్య) భారతదేశం ఆనందపురం అనే నగరంలో నివసించేవారు. తర్వాత వారు దక్షిణ భారతదేశం 'నాసిక్' ప్రాంతానికి వచ్చారు. భారవి అర్థాటన చేస్తూ ఒకసారి కాంచీనగర రాజైన సింహవిష్ణువుచే ప్రశంసించబడినాడు. సింహవిష్ణువు కుమారుడైన 'మహేంద్రవిక్రమునితో' కలిసి స్నేహంగా నివసించాడు. భారవి కుమారుడు మనోరథుడు. అతని మునిమనుమడు దండి. భారవి శైవుడు. భారవి పేరు ఐహోలె శాసనంలో కన్పిస్తుంది.

येनायोजि न वेश्म स्थिरमर्थविधौ विवेकिना

जिनवेश्म।

स विजयतां रविकीर्तिः कविताश्रितकालिदास भारविः।

ఈ శాసనం రెండవ పులకేశికి సంబంధించినది. క్రీ.శ. 634 కాలానికి చెందినది. దీన్ననుసరించి భారవి క్రీ.శ. 634 కన్నా పూర్వుడని తెలుస్తుంది. ఈ విధంగా భారవి కాలం క్రీ.శ 6వ శతాబ్దిగా భావించబడుతుంది.

ఈ కవికి సంబంధించి 'కిరాతార్జునీయం' అనే ఒక

[illegible]
[illegible] 18 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

5. * माघ: *

*మాఘుడు: శిశుపాలవధ మహాకావ్యాన్ని రచించిన మాఘకవి రాజస్థాన సంస్కృతకవు సుప్రసిద్ధుడైన. దత్తకాలంకారుని మరియు మాఘుని తండ్రి దత్తకుడు గొప్ప ధనవంతుడు, దానశీలుడు. మాఘుడు 'శ్రీమల్ల' అనే నగరానికి చెందినవాడు. ఈ నగరం రాజపుత్రాన ప్రాంతంగా సుప్రసిద్ధమైంది. తన తండ్రి సంపాదన వల్ల మాఘుడు ఎంతో ధనవంతుడు. తరువాత తన దానాల వల్ల నిర్ధనుడయ్యాడు.

మాఘుని తాత సుప్రభదేవునికి ప్రియమైనట్టి వర్మలాతరాజుకి చెందిన ఒక శిలాశాసనం వసంతగఢ్ (రాజస్థాన్) లో లభించింది. ఇది క్రీ. శ. 625 కు చెందినది. కాబట్టి మాఘుని కాలం క్రీ. శ. 7వ శతాబ్దిగా నిర్ణయించబడింది. మాఘుని కాలం నిర్ణయించడానికి ఒక గొప్ప ప్రధాన ఆధారం కావ్యంలోని ఒక శ్లోకం ద్వారా లభిస్తుంది.

अनुत्सूत्रपदन्यासा सद्वृत्तिः सन्निबन्धना।
शब्दविद्येव नो भाति राजनीतिरपस्पशा॥

ఇక్కడ కాశికావృత్తి న్యాస గ్రంథాలను సూక్ష్మ స్పష్టంగా ఉల్లేఖించబడింది. జయాదిత్యుని కాలం క్రీ. శ. 650 లోపే అని నిశ్చయించబడింది. శిశుపాలవధ కావ్యంలో కాశికావృత్తిని ఉల్లేఖించడం వల్ల మాఘుడు వామన జయాదిత్యుల తర్వాతి వాడు అనేది సుస్పష్టం. ఇలాంటి కారణాల వల్ల మాఘుని కాలం క్రీ. శ. 7వ శతాబ్ది చివరి భాగమని చెప్పవచ్చు.

మాఘుని రచన 'శిశుపాలవధ మహాకావ్యం' దీన్ని 'మాఘం' అని పేరుతో కూడా ప్రసిద్ధి చెందింది. ఈ కావ్యమంతటా వర్ణనలు ఆకర్షణీయమైనవి. వర్ణన అలంకారపూర్ణమై భావ గాంభీర్యాన్ని కలిగి ఉంది. ఇది 20 సర్గలతోను, 650 శ్లోకాలతో విరాజిల్లుతుంది. ఈ కథావస్తువు.

మహాభారతం నుండి స్వీకరించబడింది. ఈ కావ్యంలో కవి ఛందో జ్ఞానాలను, అనుప్రాసోల్లాసం, సంగీతం - నాట్య - శాస్త్ర వ్యాకరణాలంకార - రాజనీతి మొదలైన శాస్త్రాల నైపుణ్యం ప్రతి పదమందు స్ఫుటంగా వ్యక్తమవుతుంది. ఈ కవి ప్రశంసలో సుప్రసిద్ధమైన ఈ శ్లోకం తప్పక స్మరించదగినది.

उपमा कालिदासस्य भारवेरर्थगौरवम्।

दण्डिनः पदलालित्यं माघे सन्ति त्रयोगुणाः॥

కాళిదాసు ఉపమాలంకారానికి, భారవి అర్థగౌరవానికి, దండి పదలాలిత్యానికి సుప్రసిద్ధులు. మాఘుని కావ్యంలో ఈ మూడు లక్షణాలు ఉన్నాయి.

ఈ ప్రశస్తి ప్రశంసలు అతని యొక్క వ్యక్తీకరించాయి, మాఘకవి సంస్కృత వాఙ్మయ మహాకవులలో అత్యంత ప్రాముఖ్యతవున్న రత్నం అని సూచిస్తుంది.

* 6. भवभूति : *

*భవభూతి: "కావ్యేషు నాటకం రమ్యమ్" - కావ్యాల్లో నాటకం రమ్యమైందని ఆర్యోక్తి సిద్ధాంతాలు వివరించారని చెప్తున్నారు. ఇక్కడ నాటకమంటే రూపకాలని అర్థము -దంగా స్వీకరించబడింది. సంస్కృత వాఙ్మయమందలి ఉత్తమ రూపకకర్తల్లో మహాకవి కాళిదాసు తర్వాత భవభూతియే లెక్కించదగినవాడు. సంస్కృతరూపక వాఙ్మయంలో ముగ్గురు రూపకకర్తలు స్వీయనాటక ప్రయోగ సంస్కృత సరస్వతిని సమర్పించారు. వారిలో మొదటివాడు కీర్తిశాలురైన కాళిదాసు, రెండవ వాడు భవభూతి, మూడవవాడు శ్రీ హర్షదేవుడు లేక శ్రీ హర్షవర్ధనుడు.

సంస్కృతరూపక విమర్శకుల మతానుసారం భవభూతి క్రీ.శ. 8వ శతాబ్దికి చెందినవాడు. ఆయన్ని సమీక్షకులందరు పద్మపురంలో జన్మించారని నమ్మినారు. ఇతని తల్లిదండ్రులు జాతుకర్ణి - నీలకంఠులు, గురువు జ్ఞాననిధి. ఇతడు తనను తాను శ్రీకంఠపదలాంఛనుడుగా పరిచయం చేసుకున్నాడు.

कविवाकपति राजश्री भवभूत्यादि सेवित ।।
जितो ययौ यशोवर्मा तद्गुणस्तुतिवन्दिताम ।

అని 'రాజతరంగిణి' యందలి కల్హణుని శ్లోకానుసారం భవభూతి కాన్యకుబ్జ ప్రభువైన యశోవర్మ ఆస్థానంలో ఉండినట్లు తెలుస్తుంది. మహాకవి ప్రేమలజ్జాదృక్ భవభూతి సరస్వతి (వాగ్దేవి)కృపతో వచ్చిందని ఇలా తనకు తానే చెప్పుకొని, తనను తాను పదవాక్య ప్రమాణజ్ఞుగా, శబ్దబ్రహ్మవిదుగా పేర్కొన్నాడు.

భవభూతి శ్రీ మద్రామాయణకథనాశ్రయించి 'మహావీరచరితము', 'ఉత్తరరామచరితము' అనే రెండు నాటకాల్ని, కల్పిత కథతో 'మాలతీమాధవము' అనే ప్రకరణాన్ని రచించాడు.

(महावीरचरितम) మహావీరచరితము:- ఈ నాటకాన్ని వీరు ఏడంకాలుగా శ్రీ మద్రామాయణ కథనందు బాలకాండ (సీత, ప్రధాన వ్యక్తి మరియు

* 6. भवभूति : *

*భవభూతి: "కావ్యేషు నాటకం రమ్యమ్" – కావ్యాల్లో నాటకం రమ్యమైందని ఆర్యోక్తి సిద్ధాంతాలు వివరించారని చెప్తున్నారు. ఇక్కడ నాటకమంటే రూపకాలని అర్థము -గా స్వీకరించబడింది. సంస్కృత వాఙ్మయమందలి ఉత్తమ రూపకకర్తల్లో మహాకవి కాళిదాసు తర్వాత భవభూతియే లెక్కించదగినవాడు. సంస్కృతనాటక వాఙ్మయంలో ముగ్గురు రూపకకర్తలు స్వీయనాటక క్రమములో సంస్కృత సరస్వతిని సమర్చించారు. వారిలో మొదటివాడు కేంద్రబిందువైన కాళిదాసు, రెండవ వాడు భవభూతి, మూడవవాడు శ్రీ హర్షదేవుడు లేక శ్రీ హర్షవర్ధనుడు.

సంస్కృతసాహిత్య విమర్శకుల మతానుసారం భవభూతి క్రీ.శ. 8వ శతాబ్దికి చెందినవాడు. విదర్భ సమీపమందలి పద్మపురంలో నివసించారు. ఇతని తల్లిదండ్రులు జాతకర్ణి - నీలకంఠులు, గురువు జ్ఞాననిధి. ఇతడు తనను గూర్చి శ్రీకంఠపదలాంఛనునిగా పరిచయం చేసుకున్నాడు.

कविवाकपति राजश्री भवभूत्यादि सवित ।।
जितो पयो पशोवर्मा तद्गुणास्तुतिवन्दिताम ।

అని 'రాజతరంగిణి' యందలి కల్హణుని వర్ణనానుసారం భవభూతి కాన్యకుబ్జ ప్రభువైన యశోవర్మ ఆస్థానంలో ఉండినట్లు తెలుస్తుంది. పదవాక్య ప్రమాణజ్ఞుడైన భవభూతి సరస్వతి బ్రహ్మదేవునికెంత వశ్యురాలో అలా తనకు కూడా వశ్యురాలని, తనను తాను ఎంతో ప్రజ్ఞగా, గర్వబుద్ధిగా చెప్పుకున్నాడు.

భవభూతి శ్రీ మద్రామాయణకథనాశ్రయించి 'మహావీరచరితం', 'ఉత్తరరామచరితం' అనే రెండు నాటకాలు, కల్పిత కథతో 'మాలతీమాధవం' అనే ప్రకరణాన్ని రచించారు.

(महावीरचरितम्) మహావీరచరితం:- ఈ నాటకంలో ఏడు అంకాలున్నాయి. శ్రీ మద్రామాయణ కథను ఏడింటిలో (సీత, రాముల వివాహ మొదలు

మహావీర చరిత నాటకం ప్రస్తావనలో [illegible] ఈ నాటక [illegible] తెలుస్తుంది. [illegible] ఏడు అంకాల [illegible] "మహావీరచరితం" గా [illegible] ఈ అర్థంగా [illegible] ఇందులో వీర రసం ప్రధాన రసంగా వర్ణించబడింది.

మాలతీమాధవం:- పది అంకాల ప్రకరణం [illegible] 'మాలతీమాధవం' [illegible] మాలతీ మాధవుల ప్రణయం [illegible] శృంగారం ప్రధాన (అంగి) రసం.

ఉత్తర రామచరితం:- శ్రీరామచంద్రుని పట్టాభిషేకానంతర కథను 'ఉత్తర రామచరితం' అని [illegible] ఏడు అంకాల [illegible] కరుణ రసం ప్రధానంగా ఉంది.

[illegible] ఉత్తర రామాయణం [illegible] "[illegible]" గా [illegible] "ఉత్తర రామచరితం" [illegible] ఉత్తర రామచరితం వల్లనే భవభూతికి [illegible] కీర్తి లభించింది.

'उतरे रामचरिते भवभूतिर्विशिष्यते' భవభూతికి [illegible] [illegible]

రసమునొక్కదానినే సిద్ధాంతముగ స్వీకరించిన భవభూతి కరుణ రసప్రధానము
చేసింది. అతిశయోక్తి అలంకారములు వర్ణనలు అద్భుత సమర్థుడు
భవభూతి కరుణరసానికి ఇతడు పెట్టింది ప్రసిద్ధుడు.

"अपि ग्रावा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम्"

అనగా రాయి కూడా ఏడుస్తుంది. వజ్ర(ము) హృదయమైనా కరుగుతుందని కరుణకు గొప్ప
స్థానం కల్పించిన కవిపుంగవుడు భవభూతి. కరుణ ఒక్కటే రసమని

"एको रसः करुण एव" అని కరుణకు ప్రాధాన్యమిచ్చిన వాడు భవభూతి

नाटकेषूत्तरं रामचरितं ख्यातास्पदम्।

तत्रापि च तृतीयाङ्कस्तत्र श्लोकचतुष्टयम्॥

నాటకాల్లో ఉత్తరరామచరితం ప్రసిద్ధమైంది. ఆ నాటకంలోని మూడవ అంకం,
అందులో కూడా నాలుగు శ్లోకాలు ప్రసిద్ధమైనవి - అని విమర్శకులు
భవభూతి నాటక రచనా కౌశలాన్ని ప్రశంసించారు.

* 7. శంకరాచార్య: *

శంకరాచార్యః :- సనాతన భారత వేదాచార్యులు సూర్యుని (వంటివారు మొదటి) పూజ్యులయారు. కేరళలోని కాలడి అనే గ్రామంలో జన్మించారు. శంకరాచార్యుని కాలం క్రీ.శ 7వ శతాబ్దం చివరి భాగమని పండితుల అభిప్రాయం. గత పూర్వ సంప్రదాయం నుండి వచ్చినటువంటి వైదిక ధర్మాన్ని కాపాడిన ఆయన ఎన్నో అవయుములలోని సన్యాసాశ్రమాన్ని స్వీకరించారు. వైదిక ధర్మాన్ని అంటే సంప్రదాయానికి ప్రతిష్ఠాపకునికి తన జీవితాన్ని అంకితం చేసి ప్రస్థానత్రయము అంటే వైదిక ధర్మాన్ని, అద్వైత వేదాంతాన్ని మరియు ఉపనిషత్ ఎన్నో ప్రధాన ప్రస్థానత్రయానికి భాష్యాలు (వ్రాశారు).

సుప్రసిద్ధమైన శంకరాచార్యుని పేరుతో (ప్రచారము) నుండి వెలువడిన శివస్తోత్రాలు, విష్ణు స్తోత్రాలు, గణపతి స్తోత్రాలు, శక్తి స్తోత్రాలు, ప్రకీర్ణ స్తోత్రాలు అనేవి ఉన్నాయి. శంకరాచార్యుని పేరిట వెలువడినటువంటి స్తోత్రాలు, గణపతి స్తోత్రాలు, శక్తి స్తోత్రాలు మొత్తం ఉన్నాయి అన్ని శంకరాచార్యులవారే వ్రాశారని చెప్పటం కష్టం. కాని శంకరులు వ్రాసిన స్తోత్రాలు సాహిత్యమున భక్తులకు ఎంతో ఉపయోగకరమైన స్తోత్రాలు సాహిత్యమని చెప్పుటకు అనుమానం అవసరం లేదు. పండితుల అభిప్రాయం ప్రకారం చెప్పుటకు ఈ క్రింది స్తోత్రాలు ఆదిశంకరాచార్యులు రచించినట్లు చెప్పవచ్చు. అవి.

1. శివానందలహరి – పార్వతీపతియైన శివుని స్తోత్రం చేసిన 100 శ్లోకాల కావ్యం
2. దక్షిణామూర్తి స్తోత్రము – వేదాంత సారాన్ని వివరించే 11 శ్లోకాల స్తోత్రము
3. చర్పటమంజరి – వైరాగ్యం యొక్క ఆవశ్యకతను తెలియజేసే ఉపదేశ స్తోత్రము.
4. శివభుజంగ ప్రయాత స్తోత్రము – భుజంగ ప్రయాతమనేది ఒక ఛందస్సు ప్రతి పాదంలోనూ నాలుగు యగణాలుంటాయి.

* 8 [illegible]: *

* [illegible] :- [illegible]

[illegible] (క్రీ. శ. 7వ శతాబ్దం [illegible]

[illegible]

[illegible] 10 మంది [illegible]

[illegible] 9 మంది [illegible]

[illegible]

1\. [illegible] 2. [illegible] 3. [illegible] 4. [illegible] 5. [illegible], 6. [illegible], 7. [illegible] 8. [illegible]

9\. [illegible] 9 మంది [illegible]

[illegible]

[illegible]

* 8 దండి: *

* **దండి** :- దండి (సుప్రసిద్ధిన సాహిత్య కవి. కావ్యాదర్శం రచన గావించెను తండ్రి వీరదత్తుడు. తల్లి గౌరి. ఇతడు భారవి మునిమనుమడు (దండి కవి) పల్లవ నరసింహవర్మ ఆస్థానంలో కవి దండి ఉండేవాడు. కావ్యాదర్శ, దశకుమార చరిత అవంతి సుందరి కథ అనే మూడు గ్రంథాలు దండి రాశాడు అంటారు. అవంతిసుందరి కథ, కావ్యాదర్శ, ఛందోవిచితి. అనే మూడు రచించాడని ఛందోవిచితి వ్యాకరణ కావ్యములు ఇతడు (క్రీ.శ. 7వ శతాబ్దం మధ్యకాలం) -కంచి నగరం, పల్లవరాజుగారి దండి ఆస్థానకవి.

దశకుమార చరితంలో 10 మంది స్నేహితుల కథ వర్ణించబడింది. మగధ దేశ రాజైన రాజహంసుడు రాజ్య భ్రష్టుడైనాడు. ఆ సమయంలో అతని పత్నికి అప్పుడే రాజవాహనుడు పుట్టినాడు. రాజవాహనుడు తన 9 మంది స్నేహితులతో కలిసి దిగ్విజయయాత్రకు బయలుదేరారు. ఒక బ్రాహ్మణుని కోరికను అనుసరించి ఒంటరిగా రహస్యంగా పాతాళానికి వెళ్లారు.

1. పుష్పోద్భవుడు. 2. సోమదత్తుడు. 3. అపహార వర్మ 4. ఉపహార వర్మ 5. అర్థపాలుడు, 6. ప్రమతి, 7. మిత్రగుప్తుడు. 8. మంత్రగుప్తుడు 9. విశ్రుతుడు. అనే 9 మంది స్నేహితులు రాజవాహనుని వెతుకుతూ దేశదేశాలు తిరిగి కలుసుకున్నారు. అప్పుడు వారి వారి కథలు వారు చెప్పినట్లే ఇక్కడ వివరించబడినవి.

ఈ కావ్యంలో పూర్వపీఠిక, దశకుమార చరితం, ఉత్తర పీఠిక అనే మూడు భాగాలు ఉన్నాయి. పూర్వపీఠికలో రాజవాహనుని పుష్పోద్భవ, సోమదత్తుల కథ. అవంతిసుందరి కథలో కొంత భాగం వర్ణించబడ్డాయి. ఆ తరువాత కుమారుల కథ కూడా ఈ సందర్భంలో వివరించబడింది. దశకుమార చరిత ఇప్పుడు కూడా దొరుకుతలేదు.

ముద్రాద్యుక్తమాలికం

ఈ కావ్యాన్ని [illegible] కవి ముద్రాధారంగా చెప్పాడు. ముఖ్యంగా [illegible] కవి, అలంకారిక కవి [illegible] అర్థంగా చెప్పారు. అలంకారిక కవుల [illegible]. సముద్ర [illegible], [illegible] చెప్పారు [illegible].

(దండి తన కవితను [illegible] ఏ వర్ణ [illegible] [illegible]. [illegible] ఇది చక్కని నిదర్శనం). దశకుమార చరితములోని మంగళాచరణ శ్లోకంలో 8 దండ శబ్దాలు (దండినః [illegible]) [illegible] కనబడుతాయి.

ब्रह्माण्डछत्र दण्डः, शतधृतिभवनाम्भोरुहो नालदण्डः
क्षोणी नौकूपदण्डः क्षरदमरसरित्पट्टिकाकेतुदण्डः।
ज्योतिश्चक्राक्षदण्डः त्रिभुवनविजयस्तम्भदण्डोऽङ्घ्रिदण्डः।
श्रेयस्त्रैविक्रमस्ते वितरतु विबुधद्वेषिणां कालदण्डः

दण्डिनः पदलालित्यम् అని మూడు దశకుమారచరితంలో స్పష్టంగా [illegible]. దండి [illegible] [illegible]. ఇది [illegible] [illegible]. [illegible] చెప్పారు. [illegible] (కావ్యాదర్శం) [illegible] చెప్పారు. [illegible]

आदिराजयशोबिम्बमादर्शं प्राप्य वाङ्मयम्।
तेषामसन्निधानेऽपि न स्वयं पश्य नश्यति॥

పూర్వీకులు చెప్పిన ప్రకారంగా గుణాలను అలంకారముల్ని వేరుగాను చేసి సమన్వయం చేసినారు. ఇతడు గుణాల ప్రాధాన్యాన్ని ప్రతిపాదించిన భరతుడు, భామహ మొదలైన అలంకారికులను బట్టి అనుసరించాడు. భరతుడు, దండివంటి ప్రాచీన కావ్యతత్త్వ విమర్శకులు కావ్యానికి ప్రాధాన్యాన్ని ప్రతిపాదించిన కావ్యశాస్త్రజ్ఞులు ఉన్నారు.

కావ్యాదర్శంలో మొదటి రెండు భాగాలు కావ్యలక్షణం మరియు అలంకారాలు కావ్యదోషాలు ఉన్నాయి. చివరిదైన అలంకారాలు మూడవ పరిచ్ఛేదంలో కావ్యదోషాలను వివరించాడు. కావ్యలక్షణం మరియు అలంకారాలు 662 శ్లోకాలు ఉన్నాయి. ఇందులో చెప్పిన విషయాలను బట్టి స్పష్టంగా తెలుస్తుంది. "దండినః పదలాలిత్యమ్" అనే మాట ఇక్కడ స్పష్టంగా తెలుస్తుంది. ఇతడు సమకాలికుల వలె ప్రతిపాదించాడు కావ్యంలో గుణాలు ముఖ్యమని వలె అలంకారం గౌడి, వైదర్భి అనే రెండు మార్గాలను వలె చూపించాడు. తరువాత వచ్చిన వామనుడు మొదటివాడు. ఈ మార్గాన్ని రీతి అనే పేరుతో పిలిచారు. ఈ మార్గమే కావ్యానికి ఆత్మ అని వామనుడు అంగీకరించాడు "రీతిరాత్మా కావ్యస్య" అని సూత్రీకరించాడు. భరతుడు కావ్యాలంకారంలో 5 అధికరణాలు చేసి వాటిని 34 అధ్యాయాలు విభజించి కావ్యానికి చెప్పిన విధం కూడా పరిశీలనార్హం అని చెప్పవచ్చును.

1. उपमा

'ఉపమ' అనే అలంకారం అర్థాలంకారాలకు అన్నింటికి తల్లి వంటిది.

उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयो।
हंसीव कृष्णा ते कीर्तिः स्वर्गङ्गामवगाहते॥

ఈ శ్లోకం మొదటి సగం అలంకార లక్షణాన్ని వర్ణిస్తుంది. రెండవ సగం ఉదాహరణ వాక్యంగా నిలుస్తుంది.

<u>లక్షణం</u> :- उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीः उल्लसति द्वयोः।

यत्र = ఎక్కడ, द्वयोः = రెండిటి మధ్య - ఉపమాన ఉపమేయములు మధ్య, सादृश्य लक्ष्मीः = సమాన ధర్మము యొక్క శోభ అంటే చమత్కారం కలిగించే సమానధర్మం, उल्लसति = ప్రకాశించునో (అది), उपमा = "ఉపమ" అను అలంకారం.

<u>భావం</u> :- ఎక్కడ ఉపమాన - ఉపమేయముల మధ్య సమానధర్మం చమత్కారం కలిగించేటట్లు స్పష్టంగా వర్ణించబడుతుందో అది ఉపమాలంకారం.

<u>ఉదాహరణ</u> :- हंसीव कृष्णा ते कीर्तिः स्वर्गङ्गामवगाहते।

कृष्णा = ఓ కృష్ణ, ते = నీ యొక్క, कीर्तिः = కీర్తి,
हंसी इव = హంస వలె, स्वर्गङ्गाम = ఆకాశగంగను,
अवगाहते = ప్రవేశించెను.

1. उपमा

'ఉపమ' అనే అలంకారం అర్థాలంకారాలకు అన్నింటికి తల్లి వంటిది.

उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयो।
हंसीव कृष्णा ते कीर्तिः स्वर्गङ्गामवगाहते॥

ఈ శ్లోకం మొదటి సగం అలంకార లక్షణాన్ని వర్ణిస్తుంది. రెండవ సగం ఉదాహరణ వాక్యంగా నిలుస్తుంది.

<u>లక్షణం</u> :- उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीः उल्लसति द्वयोः।
यत्र = ఎక్కడ, द्वयोः = రెండిటి మధ్య - ఉపమాన ఉపమేయముల మధ్య, सादृश्य लक्ष्मीः = సమాన ధర్మము యొక్క శోభ అంటే చమత్కారం కలిగించే సమానధర్మం, उल्लसति = ప్రకాశించునో (అది), उपमा = "ఉపమ" అను అలంకారం.

<u>భావం</u> :- ఎక్కడ ఉపమాన - ఉపమేయముల మధ్య సమానధర్మం చమత్కారం కలిగించేటట్లు స్పష్టంగా వర్ణింపబడుతుందో అది ఉపమాలంకారం.

<u>ఉదాహరణ</u> :- हंसीव कृष्णा ते कीर्तिः स्वर्गङ्गामवगाहते।
कृष्णा = ఓ కృష్ణ, ते = నీ యొక్క, कीर्तिः = కీర్తి,
हंसी इव = హంస వలె, स्वर्गङ्गाम = ఆకాశగంగను,
अवगाहते = ప్రవేశించెను.

భావం :- ఓ కృష్ణ ! నీ కీర్తి హంస వలె స్వచ్ఛమై ఆకాశగంగలో మునకలు వేస్తోంది.

వివరణ :- ఉపమాలంకారములో నాలుగు భాగాలు ఉంటాయి.
1. ఉపమానం, 2. ఉపమేయం, 3. సాధారణ ధర్మం
4. ఉపమావాచకం, ఇక్కడ ఉదాహరణలో - హంస ఉపమానం, కృష్ణుని కీర్తి ఉపమేయం, స్వర్గంలో మునకలు వేయుట సాధారణ ధర్మం; 'ఇవ' (వలె) అనే పదం ఉపమావాచకం. ఉదాహరణ వాక్యాలలో ఈ నాలుగు భాగాలు ఉండుట వల్ల, కృష్ణుని కీర్తి హంస వలె స్వచ్ఛంగా ఉండి ఆకాశగంగ దాక వ్యాపించిందని చక్కని పోలికతో చమత్కారం కలిగించడం వల్లనూ ఇది ఉపమాలంకారం.

ఉపమేయం :- పోల్చబడే వస్తువు / వ్యక్తి - ఉదా :- కీర్తి

ఉపమానం :- ఏ వస్తువుతో పోలుస్తామో అది - ఉదా :- హంస

ఉపమావాచకం :- 'వలె' అను అర్థాన్ని ఇచ్చే శబ్దాలు ఇవ, వత్, యథా మొదలైనవి.

2. अनन्वय:

'అనన్వయం' అను అలంకారం వివరింపుము.

उपमानोपमेयत्वे यत्रैकस्यैव वस्तुनः ।
इन्दुरिन्दुरिव श्रीमान् इत्यादौ तदनन्वयः ॥

ఈ శ్లోకంలో పూర్వార్థం అలంకార లక్షణాన్ని, ఉత్తరార్థం ఉదాహరణను వర్ణిస్తాయి.

<u>లక్షణం</u> :- उपमानोपमेयत्वे यत्रैकस्यैव वस्तुनः ।

यत्र = ఎక్కడ, एकस्य वस्तुनः एव = ఒక వస్తువునకే, उपमान + उपमेयत्वे = ఉపమానత్వం మరియు ఉపమేయత్వం (వర్ణింపబడునో), तत् = అది, अनन्वयः = అనన్వయం అను అలంకారం.

<u>భావం</u> :- ఒకే వస్తువునకు ఉపమాన ధర్మం, ఉపమేయ ధర్మం రెండూ వర్ణింపబడితే అది అనన్వయాలంకారం.

ఉపమానం - ఉపమేయం - రెండూ వేరు వేరు వస్తువులు. ఉపమేయ వస్తువుకు ఉపమానంతో సంబంధమే అన్వయం. ఈ అలంకారంలో ఉపమేయమే ఉపమానంగా కూడ వర్ణించటం వల్ల అన్వయం ఉండదు. అందుకే ఇది 'అనన్వయం' అని ప్రసిద్ధికెక్కింది.

न अन्वयः उपमानान्तरेण सह सम्बन्धः यस्य, स अनन्वयः।

ఉదాహరణ :- इन्दुरिन्दुरिव श्रीमान्।

इन्दुः = చంద్రుడు, इन्दुः इव = చంద్రుని వలె, श्रीमान् = కాంతి కలవాడు.

భావం :- చంద్రుడు చంద్రుని వలెనే కాంతిమంతుడు.

వివరణ :- ఈ ఉదాహరణలో చంద్రుడు ఉపమేయం, చంద్రుడు పోల్చుటకు వేరొక వస్తువు అంటే ఉపమానం లేకపోవటం వల్ల చంద్రునికే ఉపమేయ ధర్మం, ఉపమానధర్మం రెండూ వర్ణింపబడ్డాయి. అంటే చంద్రునకు సాటి చంద్రుడే అను భావం తెలియజేస్తుంది ఈ వాక్యం. అందుకే ఇది అనన్వయాలంకారం.

వేరొక ఉదాహరణ :-

गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः।
रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव॥

వివరణ :- ఆకాశం ఆకాశం వంటిది. సముద్రం సముద్రం వంటిది. రామరావణుల యుద్ధం రామరావణుల యుద్ధం వంటిదే. ఇక్కడ ఆకాశం, సముద్రం, రామరావణుల యుద్ధం మూడూ ఉపమేయములే. ఆ మూడింటిని ఆ మూడింటితోనే పోల్చి వర్ణించటం జరిగింది. అందుకే ఇది అనన్వయాలంకారం.

३. उत्प्रेक्षा

'ఉత్ప్రేక్ష' అంటే సంభావన లేక ఊహ అని అర్థం. 'ఉద్గతా ప్రేక్షా - ఉత్ప్రేక్షా' అని వ్యుత్పత్తి. పైకి చూచుట అని అర్థం వాస్తవం కంటే భిన్నంగా ఆలోచించమని భావం.

उत्प्रेक्षोन्नीयते यत्र हेत्वादिर्निह्नुतिं विना।
त्वन्मुखश्रीकृते नूनं पद्मैर्वैरायते शशी॥

ఇక్కడ పూర్వార్థం అలంకార లక్షణం వర్ణిస్తుంది. ఉత్తరార్థం ఉదాహరణను తెలియజేస్తుంది.

లక్షణం :- उत्प्रेक्षोन्नीयते यत्र हेत्वादिर्निह्नुतिं विना।

यत्र = ఎక్కడ, निह्नुतिं विना = కప్పిపుచ్చుకుండగా (దాచుకుండగా),
हेत्वादिः = హేతువు మొదలైనవి (స్వరూపము, హేతువు, ఫలము),
उन्नीयते = ఊహించబడునో (అది), उत्प्रेक्षा = ఉత్ప్రేక్ష అను అలంకారము.

భావం :- ఎక్కడ కవి ఉపమేయానికి సంబంధించిన స్వరూపం, హేతువు, ఫలం దాచకుండా స్పష్టంగా ఊహించి వర్ణిస్తాడో అది 'ఉత్ప్రేక్ష' అనే అలంకారం. ఈ అలంకారంలో కవి కల్పన ప్రాధాన్యం వహిస్తుంది.

ఉదాహరణ :- त्वन्मुखश्रीकृते नूनं पद्मैर्वैरायते शशी।

ఒక నాయకుడు నాయిక యొక్క ముఖసౌందర్యం ఇలా వర్ణిస్తున్నాడు.

शशी = చంద్రుడు, नूनं = నిశ్చయంగా, तत् + मुखश्रीकते = నీ ముఖకాంతి కొరకు, पद्मैः = తామరపూలతో, वैरायते = శత్రుత్వం వహిస్తున్నాడు.

ఓ ప్రియురాలా! నీ ముఖసౌందర్యం పొందుటం కోసం నిశ్చయంగా చంద్రుడు తామరపూలతో వైరం తెచ్చుకున్నాడు.

వివరణ :- ఉదాహరణలో నాయిక యొక్క ముఖసౌందర్యం ఫలం. ఆమె ముఖకాంతి పద్మాలలోనే కన్పిస్తోంది. చంద్రునిలో కాదు. అందువల్ల ఆమె ముఖసౌందర్యం పద్మాల నుండి పొందుటకు వాటితో వైరం పెట్టుకున్నాడని కవి సంభావన. చంద్రుడు ఉదయించే సమయంలో పద్మాలు ముడుచుకుంటాయన్న ప్రకృతి సహజ ధర్మాన్ని అనుసరించి కవి- ఆమె ముఖసౌందర్యం పొందదలచి చంద్రుడు పద్మాలతో వైరం పెట్టుకున్నాడని ఊహ చేశాడు. కావున ఇది ఫలోత్ప్రేక్ష అనే అలంకారం.

ఈ విధంగానే స్వరూపోత్ప్రేక్ష, హేతూత్ప్రేక్ష అనే భేదాల్ని కూడా తెలుసుకోవచ్చు.

స్వరూపోత్ప్రేక్ష :- लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः

तमः = చీకటి, अङ्गानि = శరీరావయవాలను, लिम्पति इव = పూత పూస్తోందా అన్నట్లు, नभः = ఆకాశం, अञ्जनं =

కాటుకను. वर्षति इव = వర్షిస్తున్నదా అన్నట్లు వ్యాపించుచుండి

దట్టంగా ఉండటం, వస్తువులన్నీ కప్పివేయటం(ఆచ్ఛాదకత్వం) చీకటి స్వరూపం. ఆ స్వరూపం కాటుక కురుస్తున్నదా అన్నట్లు. లేపనం చేస్తోందా అన్నట్లు అని కవి ఊహించి చమత్కారం కల్పిస్తోంది. అందుకే ఇది స్వరూపోత్ప్రేక్ష.

హేతూత్ప్రేక్ష: रक्तौ तवाङ्घ्री मृदुलौ भुवि विक्षेपणात् ध्रुवम्।

तव = నీ యొక్క, मृदुलौ = సుకుమారమైన, अङ्घ्री = పాదములు
ध्रुवम् = నిశ్చయంగా, भुवि = నేలపై, विक्षेपणात् = ఉంచుట వలన,
रक्तौ = ఎర్రబడినవి.

ఓ ప్రియురాలా! సున్నితమైన నీ పాదాలు నేలపై నడవటం వల్ల ఎర్రబడ్డాయి. అక్కడ నాయిక యొక్క పాదాలకు ఎర్రదనం సహజం. కాని కవి అవి నేలపై ఉండటం వల్ల ఎర్రబడ్డాయి అని హేతువును సంభావన చేయటం అనేది హేతూత్ప్రేక్ష.

ఈ అలంకారంలో గుర్తుంచుకోవలసిన అంశాలు.

1. ఈ అలంకారంలో కవి కల్పితమైన ఊహకు ప్రాధాన్యం ఉంది.
2. मन्ये, शङ्के, ध्रुवम्, प्रायः, नूनम् इव మొదలైన పదాలు ఉత్ప్రేక్షను సూచించేవిగా ప్రయోగింపబడతాయి.

1. दीपकम्

'దీపకము' అను అలంకారం విశిష్టమైనది.

దీపయతి ఇతి దీపకమ్ అని వ్యుత్పత్తి. దీపం వలె ప్రకాశింపజేసేది అని అర్థం. ఇంటిగడపపై పెట్టబడిన దీపం ఇంటిలోని గదుల్ని, దానితోపాటు బయట మార్గాన్ని ప్రకాశింపజేస్తుంది. దీనినే 'దేహలీదీపన్యాయం' అంటారు. ఆ విధంగానే వాక్యంలోని ఒక్కటే క్రియాపదం ప్రస్తుతంతోపాటు, అప్రస్తుత విషయాన్ని కూడా తెలియజేస్తుంది. కాబట్టి ఈ అలంకారానికి 'దీపకం' అని పేరు.

प्रस्तुताप्रस्तुतानां च तुल्यत्वे दीपकम् मतम् ।
मेधांबुधः सुधामिन्दुः बिभर्ति वसुधां भवान् ॥

లక్షణం:- प्रस्तुताप्रस्तुतानां च तुल्यत्वे दीपकम् मतम् ।

ప్రస్తుతం అంటే వర్ణించదగ్గ విషయం. దానికి భిన్నమైనది అప్రస్తుతం. प्रस्तुत + अप्रस्तुतानां च = ప్రస్తుతములకు మరియు అప్రస్తుతములకు, तुल्यत्वे = సమానత్వం అంటే ఒకే ధర్మం వర్ణింపబడితే, दीपकं = దీపకం అనే అలంకారం, मतम् = ఇష్టమైనది.

భావం :- ప్రస్తుతములకు, అప్రస్తుతములకు ఒకటే ధర్మం

వర్ణించబడితేనే అది దీపకం అనే అలంకారం.

ఉదాహరణ:- मेधां बुधा: सुधामिन्दु: बिभर्ति वसुधां भवान्।

बुधा: = పండితుడు, मेधां = బుద్ధికుశలతకు, इन्दु: = చంద్రుడు, सुधां = అమృతమును, भवान् = నీవు, वसुधां = భూమిని, बिभर्ति = ధరించును.

ఓ రాజా! పండితుడు బుద్ధిని, చంద్రుడు అమృతాన్ని, నీవు భూమిని ధరించును.

వివరణ:- ఈ ఉదాహరణ వాక్యంలో ప్రస్తుతం రాజు, పండితుడు, చంద్రుడు అప్రస్తుతాలు. వాక్యంలో 'బిభర్తి' అనే క్రియాపదం 'ధరించుట' అను ఒకే ధర్మాన్ని ప్రస్తుతమైన రాజుకు, అప్రస్తుతాలైన పండితునికి, చంద్రునికి అన్వయించేట్లు ప్రయోగింపబడింది. కావున దీపకాలంకారం.

వర్ణించబడితేనే అది దీపకం అనే అలంకారం.

ఉదాహరణ:- मेधां बुधः सुधामिन्दुः बिभर्ति वसुधां भवान्।

बुधः = పండితుడు, मेधां = బుద్ధికుశలతకు, इन्दुः = చంద్రుడు, सुधां = అమృతమును, भवान् = నీవు, वसुधां = భూమిని, बिभर्ति = ధరించును.

ఓ రాజా! పండితుడు బుద్ధిని, చంద్రుడు అమృతాన్ని, నీవు భూమిని ధరించుచును.

వివరణ:- ఈ ఉదాహరణ వాక్యంలో ప్రస్తుతం రాజు. పండితుడు, చంద్రుడు అప్రస్తుతాలు. వాక్యంలో 'బిభర్తి' అనే క్రియాపదం 'ధరించుట' అను ఒకే ధర్మాన్ని ప్రస్తుతమైన రాజుకు, అప్రస్తుతా-లైన పండితునికి, చంద్రునికి అన్వయించేట్లు ప్రయోగింపబడింది. కావున దీపకాలంకారం.

5. अप्रस्तुतप्रशंसा

अप्रस्तुतप्रशंसा स्यात्सा यत्र प्रस्तुताश्रया।
एकः कृती शकुन्तेषु योऽन्यं शक्रान्न याचते॥

లక్షణం:- अप्रस्तुतप्रशंसा स्यात्सा यत्र प्रस्तुताश्रया।

सा = అది (అప్రస్తుత వస్తువు యొక్క ప్రశంస), यत्र = ఎక్కడ,
प्रस्तुत + अनुगा = ప్రస్తుతమును అనుసరించుచు ఉంటుందో,
(అది). अप्रस्तुतप्रशंसा = అప్రస్తుత ప్రశంస, स्यात् = అగును

భావం:- ప్రశంస అంటే వర్ణన. అప్రస్తుత ప్రశంస ప్రస్తుత విషయాన్ని సూచిస్తే అది చమత్కారం కలగజేస్తుంది. అప్రస్తుత విషయం వాచ్యంగా (Direct meaning) ఉండి దాని ద్వారా ప్రస్తుత విషయం వ్యంగ్యంగా (Indirect meaning) వర్ణింపబడితే అది అప్రస్తుత ప్రశంస అను అలంకారం.

ఉదాహరణ:- एकः कृती शकुन्तेषु योऽन्यं शक्रान्न याचते।

शकुन्तेषु = పక్షులలో, यः = ఏది, शक्रात् = ఇంద్రుని కంటే,
अन्यं = వేరొకనిని, न याचते = యాచించదో (అది), एकः = ఒక్కటే, कृती = ఉత్తమమైనది.

పక్షుల్లో ఏది ఇంద్రుని తప్ప వేరొకర్ని యాచించదో, ఆ పక్షి మాత్రమే ఉత్తమమైంది.

5. अप्रस्तुतप्रशंसा

अप्रस्तुतप्रशंसा स्यात्सा यत्र प्रस्तुताश्रया।
एकः कृती शकुन्तेषु योऽन्यं शक्रान्न याचते॥

లక్షణం:- अप्रस्तुतप्रशंसा स्यात्सा यत्र प्रस्तुताश्रया।
सा = అది (అప్రస్తుత వస్తువు యొక్క ప్రశంస), यत्र = ఎక్కడ,
प्रस्तुत + अनुगा = ప్రస్తుతమును అనుసరించుచు ఉంటుందో,
(అది). अप्रस्तुतप्रशंसा = అప్రస్తుత ప్రశంస, स्यात् = అగును

భావం:- ప్రశంస అంటే వర్ణన. అప్రస్తుత ప్రశంస ప్రస్తుత విషయాన్ని సూచిస్తే అది చమత్కారం కలగజేస్తుంది. అప్రస్తుత విషయం వాచ్యంగా (Direct meaning) ఉండి దాని ద్వారా ప్రస్తుత విషయం వ్యంగ్యంగా (Indirect meaning) వర్ణింపబడితే అది అప్రస్తుత ప్రశంస అను అలంకారం.

ఉదాహరణ:- एकः कृती शकुन्तेषु योऽन्यं शक्रान्न याचते।
शकुन्तेषु = పక్షులలో, यः = ఏది, शक्रात् = ఇంద్రుని కంటే, अन्यं = వేరొకనిని, न याचते = యాచించదో (అది), एकः = ఒక్కటే, कृती = ఉత్తమమైనది.

పక్షుల్లో ఏది ఇంద్రుని తప్ప వేరొకర్ని యాచించదో, ఆ పక్షి మాత్రమే ఉత్తమమైంది.

6. दृष्टान्तः

चेद् बिम्बप्रतिबिम्बत्वं दृष्टान्तस्तदलङ्कृतिः।
त्वमेव कीर्तिमान् राजन् विधुरेव हि कान्तिमान्॥

ఈ శ్లోకంలో ప్రథమార్ధం 'దృష్టాంతం' అను అలంకారము యొక్క లక్షణం. ఉత్తరార్ధం ఉదాహరణ వాక్యం.

<u>లక్షణం</u>:- चेद् बिम्बप्रतिबिम्बत्वं दृष्टान्तस्तदलङ्कृतिः

बिम्बप्रतिबिम्बत्वं चेत् = ఉపమాన వాక్యానికి ఉపమేయ వాక్యానికి బింబ ప్రతిబింబ భావాన్ని వర్ణించినట్లైతే, तत् = అది, दृष्टान्तः = దృష్టాంతం అను పేరు గల, अलङ्कृतिः = అలంకారము.

<u>భావం</u>:- అద్దంలో బింబంతో సమానంగా ప్రతిబింబం గోచరిస్తుంది. అది బింబప్రతిబింబ భావం. ఉపమాన-ఉపమేయ వాక్యాలు భిన్నమైనప్పటికి వాని మధ్య బింబ-ప్రతిబింబ భావం వర్ణించినట్లైతే అది దృష్టాంతాలంకారం.

<u>ఉదాహరణ</u>:- त्वमेव कीर्तिमान् राजन् विधुरेव हि कान्तिमान्।

राजन् = ఓ రాజా! त्वम् एव = నీవే, कीर्तिमान् = కీర్తిమంతుడవు, विधुः एव हि = చంద్రుడే, कान्तिमान् = కాంతిమంతుడు.

ఓ రాజా! నువ్వే కీర్తిమంతుడవు. చంద్రుడే కాంతిమంతుడు

6. दृष्टान्तः

चेद् बिम्बप्रतिबिम्बत्वं दृष्टान्तस्तदलङ्कृतिः।
त्वमेव कीर्तिमान् राजन् विधुरेव हि कान्तिमान्॥

ఈ శ్లోకంలో ప్రథమార్థం 'దృష్టాంతం' అను అలంకారము యొక్క లక్షణం. ఉత్తరార్థం ఉదాహరణ వాక్యం.

లక్షణం:- चेद् बिम्बप्रतिबिम्बत्वं दृष्टान्तस्तदलङ्कृतिः

बिम्बप्रतिबिम्बत्वं चेत् = ఉపమాన వాక్యానికి ఉపమేయ వాక్యానికి బింబ ప్రతిబింబ భావాన్ని వర్ణించినట్లైతే, तत् = అది, दृष्टान्तः = దృష్టాంతం అను పేరు గల, अलङ्कृतिः = అలంకారము.

భావం:- అద్దంలో బింబంతో సమానంగా ప్రతిబింబం గోచరిస్తుంది. అది బింబప్రతిబింబ భావం. ఉపమాన-ఉపమేయ వాక్యాలు భిన్నమైనప్పటికి వాని మధ్య బింబ-ప్రతిబింబ భావం వర్ణించినట్లైతే అది దృష్టాంతాలంకారం.

ఉదాహరణ:- त्वमेव कीर्तिमान् राजन् वधुरेव हि कान्त
मान्।

राजन् : ఓ రాజా! त्वम् एव = నీవే, कीर्तिमान् : కీర్తిమంతుడవు, विधु : एव हि = చంద్రుడే, कान्तिमान् : కాంతిమంతుడు

ఓ రాజా! నువ్వే కీర్తిమంతుడవు. చంద్రుడే కాంతిమంతుడు

వివరణ :- ఇక్కడ "నీవే కీర్తిమంతుడవు" అను వాక్యం ఉపమేయ వాక్యం. "చంద్రుడే కాంతిమంతుడు" అను వాక్యం ఉపమాన వాక్యం. రాజు చంద్రునితో, కీర్తి చంద్రుని కాంతితోనూ పోల్చబడుట అందలి విశేషం. ఈ రెండు వాక్యాలకు బింబ ప్రతిబింబ భావం వర్ణింపబడి చమత్కారం కల్గిస్తోంది. కావున ఇది దృష్టాంతం అను అలంకారం.

7. उल्लेख:

ఉల్లేఖం : बहुभिर्बहुधोल्लेखादेकस्योल्लेख इष्यते।
स्त्रीभि: कामोर्थिभिस्स्वर्द्रु: श्चन्द्र: काल: शत्रुभिरैक्षि स:॥

అర్థం :- ఒకే వస్తువును ఉపమేయమైన దానిని వర్ణించినట్లయితే అది ఉల్లేఖాలంకారం.

ఉదాహరణ :- स्त्रीभि:, काम: अर्थिभि:, स्वर्द्रु: काल: शत्रुभिरैक्षि स:

వివరణ :- स: = అతడు, स्त्रीभि: = స్త్రీల చేత, काल: = యముడిగా, काम: = మన్మథుడిగా, अर्थिभि: = యాచకుల చేత, स्वर्द्रु: = కల్పవృక్షంగా, शत्रुभि: = శత్రువుల చేత, ऐक्षि = చూడబడ్డాడు.

భావం :- ఇక్కడ ఉపమేయమైన రాజు, స్త్రీలు, యాచకులు, శత్రువులు అనే ముగ్గురి చేత మన్మథుడు, కల్పవృక్షం, యముడు అనే మూడు ఉపమానాలుగా చూడబడినందువలన ఉల్లేఖ అలంకారము.

8. अर्थान्तरन्यासः

उक्तिरर्थान्तरन्यासः स्यात्सामान्यविशेषयोः।
हनुमानब्धिमतरद् दुष्करं किं महात्मानम्॥

లక్షణం:- उक्तिरर्थान्तरन्यासः स्यात्सामान्यविशेषयोः।

అర్థం :- సామాన్యాన్ని విశేషం చేత గాని, విశేషాన్ని సామాన్యం చేత కాని సమర్థించి తెలియచెప్పడం అర్థాంతరన్యాసాలంకారం. ఎక్కువ వస్తువులకు వర్తించే సమానమైన ధర్మం సామాన్యం. ఒక్కరిలో మాత్రమే ఉండే ధర్మం విశేషం.

ఉదాహరణ:- हनुमानब्धिमतरद् दुष्करं किं महात्मानम।

వివరణ :- हनुमान : హనుమంతుడు, अब्धिम् = సముద్రాన్ని, अतरत् : దాటాడు.

హనుమంతుడు ఒక వ్యక్తి, సముద్రాన్ని దాటాడు అనే కార్యం అసాధ్యమైనది ఇది విశేషం. దీన్ని సమర్థించడానికి. సామాన్య వాక్యం చెప్పబడింది.

महात्मानाम् : గొప్పవారికి, दुष्करम् = సాధ్యం కానిది, किम् = ఏమి ఉన్నది (ఏది లేదని భావం.

ఇక్కడ మహాత్ములందరిలో హనుమంతుడు ఒకడు కనుక సాధ్యం కాని పని లేదు అనే సామాన్యంతో సముద్రం దాటడం అనే విశేషమైన పని సమర్థించబడినది కనుక అర్థాంతరన్యాసాలంకరం.